

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios teisės katedra

Linos Chlebauskaitės

V kurso, baudžiamosios justicijos

studijų atšakos studentės

Magistro darbas

NUTEISTŪJŲ TEISINĖ PADĖTIS

LEGAL POSITION OF THE CONVICTS

Vadovas: dr. Algimantas Čepas

Recenzentas: dr. doc. Gintaras Švedas

Vilnius

2009

Turinys

Įvadas	3
1. Nuteistųjų teisinės padėties.....	5
1.1. Nuteistųjų teisinės padėties sąvoka.....	6
1.2. Nuteistųjų teisinės padėties kaita	7
1.3. Nuteistųjų teisinės padėties švelninimas arba griežtinimas	9
1.4. Nuteistųjų užsieniečių teisinės padėties ypatybės.....	11
1.5. Nuteistųjų moterų ir nepilnamečių teisinės padėties ypatumai.....	12
2. Nuteistųjų klasifikacija, turinti reikšmės jų teisei padėčiai	13
3. Nuteistųjų teisės, laisvės ir pareigos	18
3.1. Bendrosios nuteistųjų pareigos, teisės bei laisvės.....	19
3.1.1. Bendrosios nuteistųjų teisės	20
3.1.1.1. Teisė gauti rašytinę informaciją apie bausmės atlikimo tvarką ir sąlygas	20
3.1.1.2. Teisė kreiptis į Lietuvos institucijas, įstaigas, pareigūnus, visuomenines ar tarptautines organizacijas	21
3.1.1.3. Teisė gauti medicinos pagalbą	22
3.1.1.4. Teisė gauti teisinę pagalbą.....	24
3.1.2. Bendrosios nuteistųjų pareigos	26
3.2. Specialiosios nuteistųjų teisės ir pareigos	27
3.2.1. Specialiosios nuteistųjų laisvės atėmimu teisės	27
3.2.2. Specialiosios nuteistųjų laisvės atėmimo bausme pareigos	32
4. Materialinis nuteistųjų aprūpinimas.....	33
5. Nuteistųjų laisvės atėmimo bausme pataisos priemonės	35
5.1. Pataisos įstaigų režimas	35
5.2. Nuteistųjų darbas	37
5.2.1. Nuteistųjų įtraukimas į darbą.....	38
5.2.2. Nuteistųjų darbo sąlygos.....	40
5.2.3. Nuteistųjų teisė užsiimti individualia darbine ar kūrybine veikla bei moksline, menine ar kitokia veikla.....	41
5.2.4. Nuteistųjų darbo apmokėjimas	42
5.2.5. Laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų socialinės garantijos	43
5.3. Socialinė rehabilitacija.....	44
5.4. Bendrasis lavinimas	45
5.5. Profesinis mokymas	47
6. Materialinė nuteistųjų atsakomybė	48
7. Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą vizitai Lietuvoje	49
Išvados	52
Literatūros sąrašas.....	54
Summary	60

Ivadas

Nuteistųjų teisinės padėties institutas turi didelę tiek socialinę, tiek ir teisinę reikšmę. Detaliai reglamentuodama nuteistųjų teisinę padėtį, valstybė ir jos institucijos bei pareigūnai įgyvendina vieną svarbiausių – teisėtumo – principą, kuris reiškia ne tik tai, kad nuteistųjų teisių ir laisvių ribojimus bei specialias pareigas nustatyti gali tik Lietuvos Respublikos įstatymai, bet tuo pačiu numato ir bausmes vykdančių institucijų veiklos ir sprendimų teisėtumo priežiūrą bei šių institucijų atsakomybę.

Nuteistųjų teisinė padėtis reglamentuojama ne vien nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygmeniu. Tarptautinė teisė skiria nemažai dėmesio vienodam reglamentavimui visose šalyse. Apie nuteistuosius kalbama ne tik specifiniuose teisės aktuose, reglamentuojančiuose laisvės atėmimo bausmės atlikimą, teisėtus veiksmus su nuteistaisiais, bet ir bendrojo pobūdžio aktuose, pavyzdžiui, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, Vaiko teisių konvencija, kurios įtvirtina pagrindines žmogaus teises ir laisves. Nuteistųjų teisinė padėtis nacionaliniu mastu reguliuojama atsižvelgiant į tarptautinių dokumentų rekomendacijas ir reikalavimus bei į kitų valstybių patirtį vykdant bausmes, įvertinus esamą Lietuvos Respublikos padėtį ir galimybes pritaikyti tokias nuostatas mūsų šalies sąlygomis.

Šio magistro darbo tikslas – atskleisti asmens teisinio statuso pasikeitimus šiam asmeniui teisėtu teismo nuosprendžiu paskyrus bausmę ir apžvelgti konkrečias nuteistųjų teises ir pareigas bausmės atlikimo laikotarpiu, kurios sudaro jų teisinės padėties pagrindą, teikiamas socialines ir materialines garantijas, aptarti nuteistųjų atžvilgiu taikomas jų pataisymo priemones. Rašto darbas labiau sukoncentruotas į nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės teisinę padėtį, motyvuojant tuo, kad bausmės, nesusijusios su laisvės apribojimu, asmens teisinės padėties ženkliai nekeičia.

Pagrindinis rašto darbo šaltinis yra Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. Trečias kodekso skyrius skirtas reglamentuoti nuteistųjų teisinę padėtį, t.y., įtvirtina pagrindines jų teises, laisves ir pareigas. Kiti šio kodekso skyriai reglamentuoja specialiąsias nuteistųjų, atliekančių bausmes, teises ir pareigas. Taip pat šių klausimų reguliavimas įtvirtinamas kituose įstatymuose ir bausmes vykdančių institucijų priimtuose teisės aktuose. Apžvelgiant nuteistųjų teises ir pareigas, taip pat remiamasi įvairiomis spausdintinėmis monografijomis, analizuojančiomis esminius bausmės vykdymo klausimus, apimančius nuteistųjų padėtį.

Darbe taikomi šie pagrindiniai tradiciniai tyrimo metodai: loginis, sisteminis, lyginamasis, mokslinės literatūros ir įvairių teisės aktų analizės metodai. Šiais metodais

siekiau įgyvendinti tokius uždavinius: apibrėžti nuteistųjų teisinės padėties sąvoką bei apibūdinti pagrindinius jos aspektus; atskleisti nuteistojo teisinės padėties dinamiškąjį pobūdį; aprašyti konkrečias nuteistųjų teises, laisves ir pareigas bei jų įgyvendinimo galimybes, remiantis įvairiais bausmės vykdymo teisės šaltiniais; apibūdinti nuteistųjų teisinę padėtį įtakojančios pataisos įstaigoje vykdomos nuteistųjų resocializacijos pagrindinius aspektus ir formas (nustatytas režimas, darbas, socialinė rehabilitacija ir bendrasis bei profesinis mokymas); apžvelgti Lietuvos Respublikos bei tarptautiniais teisės aktais garantuojamas socialines, materialines bei teises laisvės atėmimo bausmę atliekančių kalinių garantijas; įvertinti, ar nuteistųjų teisių ir pareigų reglamentacija ir įgyvendinimas Lietuvos Respublikoje atitinka tarptautinių normų reikalavimus žmogaus teisių srityje.

1. Nuteistųjų teisinė padėtis

Lietuvos Respublikos piliečiams suteikta teisė naudotis visomis Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, įstatymuose ir tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintomis teisėmis, nepažeidžiant kitų asmenų teisių ir laisvių. Šių teisės aktų pagrindu reglamentuojamos pagrindinės žmogaus gyvenimo sferos. Juose taip pat numatytos ir pareigos, kurias privaloma vykdyti. Kadangi minėtos teisės ir laisvės yra saugomos valstybės, be juridinio fakto asmuo jų netekti negali. Taip pat be teisėtos priežasties, negalima atsisakyti vykdyti ir numatytų įpareigojimų, nes jų vykdymas užtikrinamas valstybės prievarta.

Kadangi gyvename teisinėje valstybėje, kiekvienas iš mūsų, atsižvelgiant į skirtingus kriterijus, turime tam tikrą teisinę padėtį: studento, pensininko, mokslininko, darbininko, užsieniečio ir kitokią teisinę padėtį. Jei kalbėtume apie siauresnę teisinę sritį – bausmių vykdymo teisę - ir jos subjektus, galėtume išskirti nuteistojo, bausmę vykdančios institucijos, įstaigos, pareigūno ir pan. teisinę padėtį. Kiekviena iš šių minėtų subjektų grupių turi tarpusavyje besiskiriančią teisių ir pareigų, draudimų visumą, aktualias socialines garantijas.

Tradiciškai išskiriamos trys asmens teisinės padėties rūšys:

- 1) bendroji teisinė padėtis;
- 2) specialioji teisinė padėtis;
- 3) individuali teisinė padėtis¹.

Bendroji teisinė padėtis garantuoja teises ir pareigas, kurios galioja visiems piliečiams be išimties; specialioji – įtvirtina tik tam tikros subjektų grupės statuso ypatumus; individuali – siejasi su konkrečiu subjekto teisėmis ir pareigomis.

Asmens teisių ir pareigų visuma gali kisti atsižvelgiant į juridines aplinkybes. Juridinis faktas, sukuriantis baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso teisinius santykius ir sudarantis pagrindą kisti asmens teisei padėčiai, yra nusikalstamos veikos padarymas ir atitinkamos bausmės paskyrimas asmeniui, kuris šią nusikalstamą veiką padarė. Asmenys, nuteisti kriminaline bausme, įgyja specialų teisinį statusą, kuris įtvirtina visų nuteistųjų teisių ir pareigų visumą bausmės atlikimo metu. Tokios specialios padėties pagrindą sudaro bendroji asmens teisinė padėtis, nes nuteistajam išlieka visos svarbiausios bendros visiems visuomenės nariams teisės ir pareigos, kurių neapriboja paskirta kriminalinė bausmė.

¹ PRAPIESTIS, J. (sud.). *Namų advokatas*. Vilnius, 2002, 871 psl.

1.1. Nuteistųjų teisinės padėties sąvoka

Nuteistųjų Lietuvos Respublikos piliečių teisinė padėtis apibrėžiama Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (toliau BVK) 10 str. 1d.: „Bausmes atliekantys Lietuvos Respublikos piliečiai turi visas Lietuvos Respublikos piliečiams įstatymų nustatytas teises, laisves ir pareigas su apribojimais, kuriuos numato Lietuvos Respublikos įstatymai ir teismo nuosprendis“. Taigi, atsižvelgiant į šią teisės normą, galima daryti išvadą, kad nuteistojo teisinė padėtis suvokiama kaip subjektyvių teisių, laisvių ir pareigų, kurias turi nuteistasis asmuo įsiteisėjęs apkaltinamajam teismo nuosprendžiui, kuriuo paskirta bausmė, visuma teismo paskirtos bausmės atlikimo laikotarpiu². Anksčiau dominavo požiūris, kad nuteistieji turi tik tas teises, kurios buvo tiesiogiai jiems pripažįstamos įstatymuose. Šiais laikais tokio nuteistojo teisinės padėties turinio suvokimo atsisakyta ir vadovaujamas principu, kad nuteistasis turi visas piliečio teises, nebent atskiros iš jų yra apribotos konkrečių teisės aktų.

Bausmės atlikimo metu nuteistasis nepraranda bendro Lietuvos piliečio teisinio statuso, toliau naudojasi svarbiausiomis pilietinėmis teisėmis, privalo vykdyti nustatytas pareigas, tačiau teisinės padėties teisių ir laisvių turinys susiaurėja, atsiranda naujų įpareigojimų, asmuo tampa specialių bausmių vykdymo santykių subjektu. Bausmių vykdymo santykių atsiradimo pagrindas - įsiteisėjęs teismo apkaltinamasis nuosprendis, kuriuo paskiriama kriminalinė bausmė. Bausmės atlikimo laikotarpiu apribojamos ir detalizuojamos asmens pagrindinės teisės ir laisvės, jų įgyvendinimo tvarka, priklausomai nuo susiklosčiusių bausmių vykdymo santykių, kurių subjektu tampa nuteistasis, atsiranda naujų teisių ir pareigų.

Apribojimai, specialios teisės ir pareigos nuteistiesiems nustatomos tik bausmės atlikimo laikotarpiu. Specialių teisių ir pareigų turinys pirmiausia priklauso nuo paskirtos bausmės rūšies. Paskirta bauda tik vienkartinai sumažina asmens turtą nustatyto dydžio pinigine suma, nesukeldama kitokių pasekmių. Jei asmenys nuteisti teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimo bausme, jie netenka galimybės laisvai realizuoti teisės dirbti darbą pagal savo norą nustatytą bausmės atlikimo laikotarpį, tačiau kitos teisės, nesusijusios su darbu, visiškai nesuvaržomos. Nuteistiesiems, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę, ribojama judėjimo laisvė, gyvenamosios vietos pasirinkimo laisvė, darbo galimybės, reglamentuojamas gyvenimo būdas, vykdoma griežta kalinių priežiūra ir pan. Atsižvelgiant į minėtus pavyzdžius, galima daryti išvadą, kad bausmė, nesusijusi su laisvės atėmimu, praktiškai nesukelia rimtų kliūčių naudotis ir realizuoti

² ŠVEDAS, G. *Bausmių vykdymo teisė*: bendroji dalis. Vilnius, 2003, 151 psl.

pagrindines konstitucines teises, laisves ir pareigas, nebent suvaržymai kyla iš pačios bausmės esmės³, kai nubaudžiama laikinai atimant ar ribojant tam tikrą asmens teisę, nustatant vieną ar kelis įpareigojimus, tokiu būdu siekiant atgrasinti asmenį nuo tolimesnių nepageidaujamų veiksmų.

1.2. Nuteistųjų teisinės padėties kaita

Nuteistųjų teisinė padėtis nėra pastovus reiškinys, ji gali kisti priklausomai nuo asmens elgesio atliekant bausmę. Tokia nuostata yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos BVK 9 str., kuris nurodo, kad „nuteistųjų teisinė padėtis atsižvelgiant į jų elgesį bausmės atlikimo metu, nustatytų pareigų ir draudimų laikymąsi, požiūrį į darbą ir mokymąsi, reagavimą į psichologinį poveikį ir socialinės reabilitacijos priemones, Baudžiamojo kodekso, Baudžiamojo proceso kodekso ir šio Kodekso nustatyta tvarka gali būti švelninama arba griežtinama“. Šia teisine norma garantuojamas teisingas ir progresyvus bausmių atlikimas, nuteistiesiems suteikiama teisė patiems savo veiksmais įtakoti savo padėtį.

Didelę reikšmę turi piktybinis paskirtos bausmės nevykdymas. Baudžiamajame kodekse (toliau BK) ir BVK nurodoma, kad bausmės nevykdymas gali užtraukti griežtesnę baudžiamąją atsakomybę. Pavyzdžiui, be pateisinamos priežasties vengiant sumokėti baudą, ši bausmė gali būti pakeista areštu, o tokia bausmė kur kas labiau varžo asmens teises.

Daugiausia galimybių veikti savo teisinę padėtį turi asmenys, nuteisti su laisvės atėmimu susijusia bausme. Už tinkamą elgesį, nuteistajam gali būti pareikšta padėka, suteiktos papildomos lengvatos ar prieš terminą panaikinta galiojanti nuobauda. Ir priešingai, asmuo, nevykdantis savo pareigų, sistemingai pažeidinėjantis nustatytą bausmės atlikimo tvarką, gali susilaukti nuobaudos: įspėjimo, papeikimo, kitų apribojimų, kurie skiriami atsižvelgiant į pažeidimo padarymo sunkumą ir pobūdį. Teisėtam nuobaudų skyrimui, skirtingai nei paskatinamųjų priemonių, nurodyti konkretesni pagrindai:

- pareigos nuteistiesiems, kurias jie privalo vykdyti, nevykdymas;
- draudimų pažeidinėjimas⁴.

Nuteistųjų laisvės atėmimo bausme teisinė padėtis taip pat skiriasi priklausomai nuo to, kurioje įkalinimo įstaigoje nuteistasis atlieka bausmę ir kokiai toje įstaigoje grupei jis

³ PAVILONIS, V.; PRAPIESTIS, J. *Kriminalinių bausmių vykdymo teisiniai pradai*. Vilnius, 1990, 64 psl.

⁴ *Ibid.* 65 psl.

priskirtas. Pavyzdžiui, nuteistieji pataisos namuose skirstomi į tris grupes – paprastąją, lengvąją ir drausminę; kalėjimuose - į paprastąją ir drausminę grupes. Grupės tarpusavyje skiriasi teisių, laisvių ir pareigų apimtimi: lengvojoje grupėje teisinė padėtis švelniausia, drausminėje – griežčiausia. Tarkim, pataisos namuose paprastajai grupei priskirti nuteistieji per tris mėnesius turi teisę į vieną ilgalaikį ir vieną trumpalaikį pasimatymą su artimaisiais, priskirtieji lengvajai grupei – į vieną ilgalaikį ir vieną trumpalaikį pasimatymą per du mėnesius, o drausminėje grupėje laikomiems kaliniams tokia teisė iš vis negalioja.

Už pavyzdinę elgesį pataisos įstaigos direktorius nutarimu kaip paskatinamąją priemonę nuteistąjį gali perkelti iš paprastosios grupės į lengvąją grupę arba iš drausmės grupės į paprastąją grupę. Sistemingai pažeidinėjantys arba piktybiškai pažeidę režimą nuteistieji susilaukia nuobaudos - perkėlimo iš lengvosios į paprastąją grupę arba iš paprastosios į drausmės grupę. Jei tokia nuobauda skiriama nuteistajam, atliekančiam laisvės atėmimo bausmę kalėjime, tai jis už minėtus pažeidimus perkeliamas į drausmės grupę nuo dviejų iki šešių mėnesių. Perkėlimas iš vienos grupės į kitą turi būti pažymėtas Nuteistojo pasimatymų, gautų pašto bei perduodamų siuntinių ir smulkiųjų paketų su spauda apskaitos kortelėje, Individualaus darbo su nuteistuoju knygelėje ir Nuteistojo telefoninių pokalbių apskaitos kortelėje⁵.

Skirtingose pataisos įstaigose nuteistųjų laikymo sąlygos ir režimas taip pat skiriasi, o tai reiškia, kad keičiant nuteistųjų laikymo sąlygas, kinta ir nuteistųjų teisinė padėtis. Pavyzdžiui, pataisos namuose arba kalėjime bausmę atliekantiems kaliniams draudžiama turėti grynųjų pinigų, tuo tarpu atvirose kolonijose nuteistieji gali su savimi juos turėti ir jais naudotis; stropiai dirbantys nuteistieji, kalintys atvirose kolonijose, nepilnamečių pataisos namuose arba pataisos namuose laikomi lengvosios ir paprastosios grupės sąlygomis, gali gauti nemokamų atostogų, o kalėjime laikomi asmenys tokios teisės neturi ir t.t.

Nuteistasis iš vienos pataisos įstaigos į kitą perkeliamas dėl ligos gydytojo siuntimu, dėl kitų svarių aplinkybių, kurios trukdo nuteistąjį laikyti toje pačioje įstaigoje arba dėl paties nuteistojo elgesio bausmės metu. Taip pat nuo aštuoniolikos iki dvidešimt vienerių metų amžiaus nuteistieji, bausmę atliekantys nepilnamečių pataisos namuose, dėl nuolatinio režimo pažeidinėjimo, toliau bausmę atlikti gali būti perkelti į pataisos namus paprastajoje grupėje⁶.

⁵ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 194 patvirtintos Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės. Valstybės žinios, 2003 Nr. 76-3498 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais, IX skyrius.

⁶ Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių X skyrius.

1.3. Nuteistųjų teisinės padėties švelninimas arba griežtinimas

Bausmių vykdymo kodeksas nustato dar ir kitus atvejus, kada gali pakisti teisinė padėtis. 140 str. 4 d. nurodyta, kad „nuteistieji, kurie nepriekaištingu elgesiu ir stropiu darbu įrodė, kad pasitaisė, gali būti įstatymų nustatyta tvarka teikiami lygtinai atleisti nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą arba neatliktą laisvės atėmimo dalį pakeisti švelnesne bausme“. Tokiu būdu nuteistojo teisinė padėtis pagerėja.

Teisinės padėties švelninimas turi būti laipsniškas - pirmiausia skiriamos bausmių vykdymo įstatymų nustatytos paskatinimo priemonės, vėliau taikomas lygtinis paleidimas iš pataisos įstaigos ir tik tada lygtinis atleidimas nuo bausmės prieš terminą ar neatliktos bausmės dalies pakeitimas švelnesne bausme⁷.

2003 m. rugsėjo 24 d. Ministrų Komiteto priimtoje rekomendacijoje REC(2003)22 valstybėms narėms „Dėl lygtinio paleidimo (parolio)“ teigiama, kad „lygtinis paleidimas yra viena iš efektyviausių ir konstruktyviausių priemonių, užkertančių kelią pakartotinam pažeidimui bei skatinančių reintegraciją, suteikiant kaliniui planuojamą, remiamą ir prižiūrimą įsiliejimą į visuomenę“⁸.

Lygtinis paleidimas iš laisvės atėmimo vietų – tai sąlyginio atleidimo nuo bausmės rūšis, kai asmuo lygtinai paleidžiamas nuo tam tikros laisvės atėmimo bausmės dalies atlikimo nustatant bandomąjį laikotarpį ir tam tikrus elgesio apribojimus. Šiuo institutu siekiama greičiau pataisyti ir perauklėti nuo visuomenės neizoliuotus nuteistuosius.

Lygtinis paleidimas nuo kitų atleidimo nuo bausmės rūšių skiriasi tuo, kad jam prielaidas sudaro tam tikrų sąlygų, priklausančių tik nuo subjektyvių faktorių, nuteistojo noro ir valios, įvykdymas atliekant paskirtąją bausmę.

Taikant lygtinį paleidimą iš laisvės atėmimo vietų, turi būti įvertintos nusikaltimo padarymo aplinkybės, kaltės forma, paskirtas laisvės atėmimo dydis, nusikaltimo pavojingumas bei nuteistojo asmenybės bei elgesio ypatumai. Būtina nustatyti atliktiną minimalią laisvės atėmimo bausmės dalį, kuris sąlygoja lygtinio paleidimo taikymo galimybes⁹.

Paleisdamas nuteistąjį iš laisvės atėmimo vietos, teismas įpareigoja asmenį per neatliktos bausmės dalies laiką atlyginti likusią nusikaltimu padarytos materialinės žalos

⁷ BLAŽEVIČIUS, J.; USIK, D.; ŠVEDAS, G. *Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras*. Vilnius, 2004, 49 psl.

⁸ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec(2003)22 valstybėms-narėms „Dėl lygtinio paleidimo (parolio)

⁹ Plačiau apie lygtinį paleidimą iš pataisos įstaigos žiūrėti BLAŽEVIČIUS, J.; USIK, D.; ŠVEDAS, G. *Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras*. Vilnius, 2004, 444-465 psl.

dalį ir gali nustatyti vieną iš šių pareigų, numatytų Lietuvos Respublikos BVK 157 str. 5d.:

- 1) draudimą išeiti iš namų tam tikru laiku (nebent tai susiję su darbu);
- 2) draudimą lankytis tam tikrose vietose, jei tai nesuję su darbu;
- 3) draudimą be leidimo išvykti už gyvenamosios vietos rajono ribų daugiau kaip 7 paroms;
- 4) registruotis bausmę pataisos inspekcijoje nuo vieno iki keturių kartų per mėnesį.

Be minėtų pareigų, visi darbingi asmenys, lygtinai paleisti iš laisvės atėmimo vietų, per 15 dienų nuo paleidimo momento privalo įsidarbinti arba užsiregistruoti darbo biržoje ir pranešti apie tai bausmę vykdančiai institucijai.

Lygtinai paleistų iš įkalinimo vietų asmenų įsidarbinimas Lietuvoje šiomis dienomis ganėtinais sudėtingas. Tačiau pasaulio praktikoje yra nemažai pavyzdžių, kai lygtinai atleisti nuo bausmės nuteistieji, padedami nevyriausybinių organizacijų, kurios bendradarbiauja su šalies valdžios institucijomis, sėkmingai integruojasi į dirbančių visuomenės narių gretas, pvz.: viena žymiausių Kanadoje visuomeninė organizacija „Prison Fellowship Fray“, padedanti nuteistosioms arba linkusioms nusikalsti moterims.

Lietuvoje jau 15 metų veikia Lietuvos kalinių globos draugija, kuri pagalbą teikia atlikusiems laisvės atėmimo bausmę ir lygtinai paleistiems iš laisvės atėmimo vietų asmenims, nuteistiesiems, kurių bausmės nėra susijusios su laisvės atėmimu bei priskirtiems rizikos grupei anksčiau teistiems asmenims.

Lietuvos Respublikos BK 56 straipsnyje įtvirtinta nuostata, pagal kurią atleisti nuteistąjį nuo bausmės atlikimo, sušvelninti paskirtą bausmę gali tik teismas. Atleidus asmenį nuo bausmės prieš terminą, asmeniui išlieka teistumas, kurio trukmė priklauso nuo padaryto nusikaltimo sunkumo. BK 97 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad į teistumą teismas atsižvelgia skirdamas bausmę už naujų nusikalstamų veikų padarymą. Paskyrus bausmę už naują nusikaltimą, nustatoma subendrinta bausmė, kuri pagal BK 43 straipsnio 4 dalį negali viršyti dvidešimt penkerių metų, bet turi būti ne mažesnė už neatliktą bausmę pagal ankstesnę nuosprendį ir už bausmę, paskirtą naujuoju nuosprendžiu.

Atsižvelgiant į teistumą, gali būti varžomos tam tikros asmenų teisės ir laisvės, tačiau suėjus nustatytam terminui teistumas išnyksta ir asmenys laikomi neteistais (BK 97 straipsnio 6 dalis). Nutartį dėl lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės ar jos pakeitimo švelnesne bausme priima teismas, bausmę vykdančios institucijos teikimu.

1.4. Nuteistųjų užsieniečių teisinės padėties ypatybės

Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl užsieniečių teisinės padėties“¹⁰ 1 str. 1 d. įtvirtinta, kad užsieniečiu laikomas asmuo, kuris nėra Lietuvos Respublikos pilietis, neatsižvelgiant į tai, ar jis turi kokios nors užsienio valstybės pilietybę, ar neturi jokios. Šių asmenų teisinę padėtį Lietuvos Respublikoje reglamentuoja Lietuvos Respublikos Konstitucija, įstatymai ir kiti galiojantys teisės aktai bei tarptautinės sutartys, kurios užtikrina užsienio valstybės piliečių ir asmenų be pilietybės gyvybės ir sveikatos, garbės ir orumo apsaugą, asmens, būsto, privataus gyvenimo, nuosavybės neliečiamybę, jų teisėtų interesų gynimą, atitinkamą gyvenimo būdą, įpareigodami laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos, įstatymų ir kitus teisės aktų reikalavimų, nepažeisti valstybės bei jos piliečių ir kitų asmenų teisėtų interesų. Tačiau jie negali įgyti teisių, kurioms įgyvendinti keliamas pilietybės kriterijus.

Dėl užsieniečių skirtingų santykių su Lietuvos valstybe pobūdžio, iš dalies skiriasi Lietuvos piliečių ir užsieniečių, atliekančių bausmę, teisinė padėtis. Vadovaujantis BVK 3 str. 2 d., užsieniečių, atliekančių bausmę Lietuvos Respublikoje, teisinę padėtį nustato Lietuvos Respublikos įstatymai, nebent kitokia tvarka numatyta tarptautinėmis sutartimis, kurias pasirašė pati valstybė. Jų atžvilgiu gali būti taikomi ir tų valstybių įstatymai. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių, sudarytų su valstybe, kurios pilietis yra nuteistas, numatytais atvejais ir tvarka nuteistieji užsieniečiai, kuriems paskirta laisvės atėmimo bausmė, gali būti perduoti bausmę atlikti į kitą valstybę¹¹. Užsienio šalies pilietis susipažinęs su tokia galimybe, rašytiniu prašymu išreiškia pageidavimą atlikti paskirtą bausmę pilietybės valstybėje. Šitai jis padaryti gali bet kuriuo bausmės atlikimo laikotarpiu. Bausmę vykdanti institucija tokį prašymą persiunčia Teisingumo ministerijai, kuri, įvertinusi Europos nuteistųjų asmenų perdavimo konvencijos¹² 3 straipsnyje numatytas perdavimo sąlygas, pradeda nuteistojo perdavimo procedūrą¹³.

Užsieniečiai, bausmę atliekantys Lietuvos Respublikoje, turi visas teises, laisves ir pareigas, Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytas nuteistiesiems nepriklausomai nuo jų kilmės, tautybės, rasės, kalbos, įsitikinimų ir t.t. Tokiu būdu užtikrinamas lygybės prieš įstatymą principas. Dėl asmenų specifinio santykio su kita, ne Lietuvos Respublikos,

¹⁰ Valstybės žinios, 2004, Nr. 115-3236.

¹¹ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. Valstybės žinios, 2002 Nr. 73-3084, 109 str. 2d.

¹² Lietuvos Respublikos Seimo 1995 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. I-885 "Dėl 1983 metų Europos nuteistųjų asmenų perdavimo konvencijos ratifikavimo". Valstybės žinios, 1995, Nr. 42-1022.

¹³ ŠVEDAS, G. *Nuteistųjų laisvės atėmimu perdavimas tolesniam bausmės atlikimui: tarptautinė teisinė pagalba baudžiamosiose bylose: mokomoji priemonė*. Vilnius, 2007, 63 psl.

valstybe įstatymai nustato ir kai kurias specialias teises ir pareigas nuteistiems užsieniečiams, pvz., teisę susitikinėti su savo valstybės diplomatinio korpusu, reziduojančiu Lietuvos Respublikoje¹⁴.

1.5. Nuteistųjų moterų ir nepilnamečių teisinės padėties ypatumai

Neturinčių 18 metų asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, atsakomybės klausimas yra kur kas sudėtingesnis, kadangi reikia gerai apskaičiuoti, ar atsakomybė atitinka tokio asmens amžių ir socialinę brandą.

Nepilnametis – asmuo nesulaukęs pilnametystės amžiaus (18 m.), bet sulaukęs amžiaus, nuo kurio gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn¹⁵. Vadovaujantis Jungtinių tautų Vaiko teisės konvencija¹⁶, kalbant apie baudžiamosios atsakomybės taikymą Lietuvos Respublikoje, galima teigti, kad nepilnamečio sąvoka apima vaikus nuo 14 iki 18 metų.

Lietuvos Respublikos BK yra atskiras XI skyrius, nustatantis nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatybes. Atsižvelgiant į tai, kad dėl savo amžiaus nepilnamečiai ne visada tinkamai suvokia savo veiksmų pasekmes, stengiamasi daugiau šiuos asmenis paveikti auklėjamojo poveikio priemonėmis ir riboti laisvės atėmimo bausmių pritaikymą jų atžvilgiu. Skiriama nemažai dėmesio nusikalstamą veiką padariusio nepilnamečio asmenybės ugdymui, auklėjimui. Tokiomis poveikio priemonėmis siekiama išsiaiškinti nusikalstamo elgesio priežastis ir jas pašalinti bei sulaikyti nepilnametį asmenį nuo kitų neteisėtų veiksmų darymo.

Auklėjamo poveikio priemonės kur kas mažiau apriboja nepilnamečio pažeidėjo teises nei izoliavimas nuo visuomenės, paskyrus tokiam asmeniui laisvės atėmimo bausmę. Tokiomis priemonėmis teismas gali nustatyti tam tikrus įpareigojimus ar draudimus, atiduoti nepilnametį į specialią auklėjimo įstaigą, paskirti nemokamų darbų ir pan.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2004 m. gegužės 19 d. patvirtino naują „Nepilnamečių justicijos 2004 – 2008 metų programą“¹⁷, kurios pagrindinis tikslas – siekti teisę pažeidusių nepilnamečių resocializacijos ir tuo prisidėti prie nepilnamečių nusikalstamumo mažinimo.

¹⁴ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeko 109 str. 1 d.

¹⁵ DRAKŠIENĖ, A.; DRAKŠAS, R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. Vilnius, 2007, 29 psl.

¹⁶ Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501.

¹⁷ Valstybės žinios, 2004-05-22, Nr. 83-3008.

Garantuojant nepilnamečių saugumą, tinkamą ugdymą, perauklėjimą, nepilnamečiai nuteistieji laikomi atskirai nuo suaugusiųjų nuteistųjų. Lietuvoje maksimali nepilnamečių priežiūra garantuojama Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose, kur nepilnamečiai atlieka su laisvės atėmimu susijusias bausmes. Kitose valstybėse net gi įteisinti specializuoti nepilnamečių teismai, pvz., Ispanijoje¹⁸.

Kalbant apie nuteistųjų moterų teisinės padėties išskirtinumą, reikėtų paminėti, kad dauguma lengvatų suteikiama nėščioms moterims ir vaikus iki 3 metų turinčioms motinoms. BVK XI skyriaus 5 skirnis reglamentuoja tokių moterų laisvės bausmių atlikimą.

Žinoma, visos moterys ir vyrai pataisos įstaigose yra laikomi atskirai, išskyrus atvirašias kolonijas.

Lietuvos Respublikos BVK 83 str. nurodo, kad nėščiasias ir turinčias vaikus iki trejų metų moteris draudžiama laisvės atėmimo bausmes paskirti atlikti į kalėjimą. Taip pat joms gali būti leidžiama gyventi ne pataisos namų teritorijoje, kol vaikui sueis treji metai (BVK 152 str.)

Norint suvaldyti pataisos įstaigoje neramumus, maištus ar kitokius pavojus, kilusius pataisos įstaigose bausmes atliekantiems kaliniams, draudžiama prieš moteris panaudoti tam tikras priemones, pvz, šaunamuosius ginklus, išskyrus atvejus, kai jos pačios užpuola arba priešinasi šaunamuoju ginklu (BVK 124 str. 6d.).

2. Nuteistųjų klasifikacija, turinti reikšmės jų teisei padėčiai

Kaip jau minėta anksčiau, teisinės padėties apimčiai įtakos turi įvairūs kriterijai: lytis, amžius, padaryto nusikaltimo pavojingumo pobūdis, paskirtos bausmės rūšis ir iš jos kylančios teisinės pasekmės, mokymo poreikis, socialiniai ryšiai bei elgesys ir kt. Pagal Lietuvos Respublikos BK 42 str. asmenims, pripažintiems kaltais dėl neteisėtos veikos padarymo, gali būti skirtos tokios bausmės:

- 1) viešųjų teisių atėmimas;
- 2) teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimas;
- 3) viešieji darbai;
- 4) bauda;
- 5) laisvės apribojimas;
- 6) areštas;

¹⁸ *Cit. Op.* 15, 204 psl.

- 7) terminuotas laisvės atėmimas;
- 8) laisvės atėmimas iki gyvos galvos.

Skiriant bausmę būtina vadovautis proporcingumo principu, kuris užtikrina, kad už atitinkamą padarytą nusikalstamą veiką, turi būti paskirta proporcinga šiai veikai, dėl jos atsiradusių pasekmių mastui, kaltų veiksmų pobūdžiui ir kitiems objektyviosios ir subjektyviosios pusės požymiams, bausmė. Proporcingumo principu turi būti įgyvendinti svarbiausi bausmės tikslai, nurodyti Lietuvos Respublikos BK 41 str.: asmens sulaikymas nuo nusikalstamų veikų darymo; nusikalstamą veiką padariusio asmens nubaudimas; galimybės padaryti naują nusikalstamą veiką apribojimas; asmens paveikimas laikytis įstatymų ir nenusikalsti; teisingumo principo įgyvendinimas.

Lietuvos Respublikos teisės aktai, vadovaujantis Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos¹⁹ 5 str., numato, kad asmenų, kuriems atimta laisvė, kategorijai priklauso:

- 1) administracine tvarka sulaikyti asmenys. Sulaikyti galima už neteisėtų veikų, nurodytų Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso (toliau ATPK) 265-267 str., padarymą nuo 5 iki 48 valandų;
- 2) administracinį areštą už administracinius teisės pažeidimus atliekantys (pilnamečiai) asmenys. Areštuoti asmenį galima iki 30 parų Lietuvos Respublikos ATPK 29, 338 str. numatytais pagrindais, taip pat vadovaujantis Lietuvos Respublikos ATPK 314 str., kai administracinė bauda pakeičiama administraciniu areštu dėl vengimo ją mokėti;
- 3) laikinai sulaikyti asmenys įtariant juos padarius nusikalstamą veiką pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 140 str. Toks sulaikymas negali trukti ilgiau nei 48 valandos, taigi iki nustatyto laiko nesurinkus reikiamų duomenų, įrodančių asmens kaltę, šis asmuo turi būti paleidžiamas;
- 4) laikinai sulaikyti užsieniečiai. Ne Lietuvos Respublikos piliečių sulaikymas, turi atitikti Lietuvos Respublikos užsieniečių teisinės padėties įstatymo 114 str. 1 d. ir trukti ne ilgiau nei 48 valandas;
- 5) sulaikyti užsieniečiai Užsieniečių registracijos centre. Tokio sulaikymo pagrindai numatyti Lietuvos Respublikos užsieniečių teisinės padėties įstatymo 114 str. 2 d., 116, 117, 118 str.;

¹⁹ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (su papildomais protokolais). Valstybės žinios, 2000, Nr. 96-3016.

- 6) suimti asmenys, kuriems paskirta kardomoji priemonė. Suėmimas iš karto nustatomas iki 3 mėn. terminu, vėliau išimtiniais atvejais ikiteisminio tyrimo metu gali būti pratęsimas nepilnamečiams iki 12 mėn., kitiems asmenims iki 18 mėn (pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau BPK) 122 ir 127 str.);
- 7) arešto bausmę atliekantys asmenys. Arešto trukmė skiriasi priklausomai nuo asmens amžiaus: nepilnamečiams gali būti paskirtas nuo 5 iki 45 parų areštas, tuo tarpu pilnamečiams - nuo 10 iki 90 parų;
- 8) asmenys, atliekantys terminuoto laisvės atėmimo arba laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes: nepilnamečiai iki 10 metų, kiti - iki 20 (25) metų;
- 9) teismo sprendimu į specialią auklėjimo įstaigą atiduoti nepilnamečiai (nuo 6 mėn. iki 3 m.), taip pat į specialiuosius auklėjimo ir globos namus bei Nepilnamečių socialinės pagalbos ir prevencijos centrą nusiųsti nepilnamečiai;
- 10) alkoholiu apsinuodiję asmenys, priverstinai pristatyti į asmens sveikatos priežiūros įstaigas detoksikacijai, taip pat priverstinai hospitalizuoti asmenys, sergantys tam tikromis užkrečiamomis ligomis;
- 11) priverstinai hospitalizuoti asmenys, sergantys sunkia psichikos liga (vienam mėnesiui, po to pratęsiant po 6 mėn) taip pat ir laikinai priverstinai hospitalizuoti asmenys iki 2 parų, kol bus gautas teismo leidimas;
- 12) asmenys, kuriems taikomos stacionarios priverčiamosios medicinos priemonės (terminą pratęsiant kas 6 mėnesius) taip pat laikinai atiduoti į sveikatos priežiūros įstaigą pagal Lietuvos Respublikos BPK 141 str., kol bus atlikta ekspertizė;
- 13) kariai, atliekantys pataisos areštą iki 10 parų, taip pat laikinai sulaikyti iki 24 val²⁰.

Atimti arba apriboti asmeniui laisvę galima tik aukščiau išvardintais pagrindais.

Laisvės atėmimas yra viena griežčiausių valstybės taikomų prievartos priemonių. Jis skiriamas tik tiems asmenims, kurių izoliavimas nuo visuomenės yra būtinas, norint užtikrinti valstybės saugomų gėrių apsaugą.

²⁰ SAKALAUSKAIS, G. Asmenų, kuriems apribota laisvė, teisės. *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Autorių grupės vadovas A. Čepas. Vilnius, 2005, 266-268 psl.

Laisvės apribojimo bausmę vykdo pataisos inspekcijos, tuo tarpu policija, neperžengdama Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatytos kompetencijos, kontroliuoja nuteistajam paskirtų draudimų ir įpareigojimų vykdymą.

Arešto bausmes vykdo Teisingumo ministerijai pavaldžios areštinės, tačiau paprastai arešto bausmę asmenys atlieka pataisos namuose.

Lietuvos Respublikoje terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes vykdo Teisingumo ministerijai pavaldžios pataisos įstaigos:

- 1) pataisos namai;
- 2) nepilnamečių pataisos namai;
- 3) kalėjimai;
- 4) atviros kolonijos.

Taip pat pataisos įstaigų rūšims priskiriamos ir laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigos: gydymo-pataisos namai ir laisvės atėmimo vietos ligoninė.

Nuteistųjų laisvės atėmimu klasifikavimas ir diferencijavimas įtakoja nuteistojo pataisymo rezultatus. Nuteistųjų klasifikavimu vadinamas jų paskirstymas į grupes, o diferenciacija yra klasifikavimo tęsinys, kuris atliekamas jau pataisos įstaigos viduje²¹.

2006 m. Europos kalinimo įstaigų taisyklių²² II d. skyriuje „Kalinių skirstymas ir klasifikavimas“ nurodoma, kad:

- 1) paskiriant kalinius į skirtingas pataisos įstaigas ir skirtingus režimus, turi būti tinkamai atsižvelgta į asmenų teisinę padėtį, medicinos poreikius, lytį, amžių;
- 2) vyrai ir moterys turi būti laikomi atskirai, nebent jie patys sutinka būti laikomais kartu;
- 3) nuteisti asmenys turi būti atskirti nuo nuteistųjų, nebent jie patys sutinka būti laikomais kartu;
- 4) turi būti sudarytos tinkamos sąlygos laikyti jaunos kalinius.

Nuteistųjų klasifikavimas sudaro sąlygas jiems tinkamai pataisyti. Atsižvelgiant į minėtas taisykles, nuteistieji klasifikuojami pagal įvairius kriterijus. Pagal baudžiamosios teisės normas, nuteistieji skirstomi į padariusius nesunkius, apysunkius, sunkius arba labai sunkius nusikaltimus. Pagal asmenybės pavojingumą nuteistieji gali būti recidyvistai, pavojingi recidyvistai arba pirmą kartą padarę nusikaltimą. Pagal amžių nuteistieji grupuojami į suaugusius ir neturinčius 18 metų. Pagal kaltės formą nuteistieji

²¹ Švedas, G. *Laisvės atėmimo bausmė: Baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Vilnius, 2003, 97 psl.

²² Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2006 m. sausio 11 d. rekomendacija R (2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“.

skirstomi į padariusius tyčinį nusikaltimą ir nusikaltimą dėl neatsargumo. Taip pat klasifikavimą įtakoja ir asmens teistumas.

Klasifikavimas pagal teisinį kriterijų suvokiamas kaip skirstymas į grupes, atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos pobūdį ir pavojingumą, bei paties nuteistojo asmenybės pavojingumą. Pagal šį kriterijų nuteistieji skirstomi į: nuteistuosius, kuriems pirmą kartą paskirta laisvės atėmimo bausmė; nuteistuosius, kurie anksčiau atliko laisvės atėmimo bausmę; nuteistus už tyčinius ir neatsargius nusikaltimus; nuteistus už sunkius ir labai sunkius nusikaltimus; pavojingus recidyvistus; nuteistuosius, kuriems paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos²³.

Biologiniai kriterijai atspindi nuteistojo lytį, amžių bei sveikatą. Remiantis profesinės veiklos kriterijumi, galime išskirti buvusius ir esamus politikus, teisėsaugos, teismų, prokuratūros, kontrolės, valdžios ir valdymo institucijų pareigūnus ir tokiais nedirbusius nuteistuosius.

Svarbiausi klasifikavimui keliami uždaviniai yra:

- 1) tinkamų sąlygų laisvės atėmimo bausmei atlikti sudarymas;
- 2) skirtingų grupių nuteistųjų laisvės atėmimu izoliavimas, kad pavojingi nusikaltėliai nedarytų neigiamo poveikio mažiau pavojingiems nusikaltėliams;
- 3) individualaus poveikio priemonių taikymas.

Nuteistieji, kuriems įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu paskirta arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, į konkrečią pataisos įstaigą paskirstomi pagal Kalėjimo departamento direktoriaus įsakymu patvirtintas taisykles²⁴.

Kalėjime laisvės atėmimo bausmes atlieka asmenys, nuteisti už labai sunkius nusikaltimus, taip pat iš pataisos namų perkelti nuteistieji ir nuteistieji, kuriems paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos. Kalėjimas – tai pataisos įstaiga, kurioje nustatytas griežčiausias režimas, sustiprinta nuteistųjų apsauga bei maksimali priežiūra. Nuteistieji kalėjimuose skirstomi į paprastą ir drausmines grupes. Nuteistųjų laikymo kalėjimo drausmės grupės sąlygomis terminas - nuo dviejų iki šešių mėnesių.

Pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atlieka absoliuti nuteistųjų dauguma. Čia atliekantys bausmę nuteistieji suskirstomi į paprastąją, lengvąją ir drausminę grupes.

²³ BLAŽEVIČIUS, J.; DERMONTAS, J.; STALIORAITIS, P.; USIK, D. *Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė*: vadovėlis. Vilnius, 2004, 214 – 216 psl.

²⁴ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. balandžio 18 d. įsakymas Nr.4/07-71 „Dėl nuteistųjų, kuriems įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu paskirta arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, paskyrimo į konkrečią pataisos įstaigą ar areštinę tvarkos patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1804 su vėlesniais pakeitimais.

Nepilnamečių pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atlieka nepilnamečiai nuteistieji bei pilnamečiai nuteistieji, nustatyta tvarka palikti šiose įstaigose. Laisvės atėmimo bausmę nepilnamečių pataisos namuose atliekantys nuteistieji skirstomi į paprastąją ir lengvąją grupes.

Atvirose kolonijose laisvės atėmimo bausmę atlieka už neatsargius tyčinius nusikaltimus nuteisti pilnamečiai asmenys, kuriems teismas nustatė bausmę atlikti atvirose kolonijose. Vienoje atviroje kolonijoje gali būti laikomi ir nuteistieji vyrai, ir nuteistosios moterys.

Priklausomai nuo paskirtos pataisos įstaigos ir nuo laikymo sąlygų grupės, skiriasi nuteistųjų bausmėmis susijusiomis su laisvės atėmimu teisinė padėtis.

Ne visose valstybėse nuteistieji klasifikuojami pagal vienodus kriterijus, pvz., Anglijoje nuteistieji yra skirstomi į tokias 4 grupes:

- 1) A – nuteistieji, kurie kelia ypatingą pavojų visuomenei ir yra didelė tikimybė, kad jie stengsis pabėgti iš įkalinimo įstaigos;
- 2) B - nuteistieji, galintys kelti pavojų visuomenei ir yra tam tikra tikimybė, kad jie bėgs;
- 3) C – nuteistieji, kurių pabėgimo tikimybė maža;
- 4) D – nuteistieji, nekeliantys pavojaus visuomenei.²⁵

Skirtingos bausmės atlikimo sąlygos reikšmingos ne tik atitinkamai nubausti asmenį, jį izoliuoti nuo visuomenės ir tuo pačiu perauklėti, bet jos taip pat turi įtakos ir kalbant apie nuteistiesiems suteikiamas specialiąsias teises ir pareigas, kurios aptariamos šio rašto darbo trečiajame skyriuje.

3. Nuteistųjų teisės, laisvės ir pareigos

Lietuvos Respublika yra prisijungusi prie pagrindinių tarptautinių organizacijų sutarčių, reglamentuojančių nuteistųjų teisių apsaugą. 1995 m. Lietuva prisijungė prie Europos Tarybos (toliau ET) Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos su papildomais protokolais. Taip pat svarbi Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau JTO) Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, priimta 1948 metais, nuo 1966 metų galiojantis Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, Vaiko teisių konvencija (1989 m.). Minėti aktai bausmių vykdymo tiesiogiai nereguliuoja, tačiau ne viena šių aktų nuostata tiesiogiai siejasi su nuteistaisiais. Tuo tarpu JTO Tipinės minimalios elgesio su

²⁵ *Cit .op.* 16, 100 psl.

kaliniais taisyklės (1955 m.), ET Europos kalinimo įstaigų taisyklės (2006 m.), ET Įkalintų asmenų gynybos principų sąvadas (1980 m.), JTO Pekino taisyklės (1985 m.), JTO Nepilnamečių, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, teisių apsaugos taisyklės (1990 m.), ET Europos konvencija prieš kankinimą ir kitoki žiaurų, nežmonišką ar žeminančių orumą elgesį ir baudimą (1987 m.) yra specifiniai dokumentai, reguliuojantys bausmių vykdymo klausimus ir užtikrinantys tinkamą elgesį su nuteistaisiais.

Į nuteistųjų teisinės padėties turinį įeina apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu nuteistam ir bausmę atliekančiam nustatytos pareigos ir teisės bei laisvės. Pagal bendrumo lygį, nuteistųjų teisės ir pareigos skirstomos į:

- **bendrašias**, kurios yra įtvirtintos BVK III skyriuje „Nuteistųjų teisinė padėtis“. Jos yra bendros visiems kriminaline bausme nuteistiems asmenims;
- **specialiašias**, kurios tiesiogiai priklauso nuo teismo paskirtos bausmės rūšies. Specialiašias nuteistųjų teises, laisves ir pareigas nustato atskirų bausmių vykdymo tvarką ir sąlygas reglamentuojantys Kodekso skyriai.

3.1. Bendrosios nuteistųjų pareigos, teisės bei laisvės

Bausmės atlikimas sąlygoja pagrindinių piliečio ar užsieniečio teisių, laisvių ir pareigų konkretizavimą. Konkretizuojant teisinės padėties turinį, bausmių vykdymo teisės aktuose patikslinamos bendrosios subjekto teisės, laisvės ir pareigos bei detaliai apibrėžiamas jų turinys. Pvz., viena iš pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių - informacijos laisvė - garantuojama suteikus nuteistajam teisę gauti rašytinę informaciją apie bausmės atlikimo tvarką, sąlygas ir pan.

Nuteistiesiems teises ir pareigas, įtvirtintas įstatymais, privalo užtikrinti pataisos įstaigų administracija ir kitos valstybės institucijos, vykdančios bausmes. Sąžiningai vykdančiam nustatytas pareigas ir realizuojančiam turimas teises nuteistajam negali būti taikomos papildomos prievartinio pobūdžio priemonės²⁶.

²⁶ PAVILONIS, V.; PRAPIESTIS, J. *Kriminalinių bausmių vykdymo teisiniai pradai*. Vilnius, 1990, 60 psl.

3.1.1. Bendrosios nuteistųjų teisės

BVK 11 str. numato tokias bendrąsias nuteistųjų teises:

- 1) teisė gauti rašytinę informaciją apie bausmės atlikimo tvarką ir sąlygas, savo teises bei pareigas;
- 2) teisė kreiptis su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais į bausmės vykdymo ar kitą valstybės ar savivaldybės instituciją ar įstaigą, pareigūną, visuomeninę ar tarptautinę organizaciją, taip pat kitas įmones, įstaigas ir organizacijas;
- 3) teisė gauti medicinos pagalbą;
- 4) teisė gauti teisinę pagalbą.

Taip pat prie bendrųjų teisių bausmių vykdymo įstatymai priskiria ir nuteistųjų teisę dalyvauti rinkimuose, referendumuose ar visuotinėje apklausoje (plebiscite), nuteistųjų pilietybės klausimų sprendimą, bei tikėjimo ir sąžinės laisvę. Sąžinės laisvė suvokiama kaip žmogaus teisė laisvai pasirinkti ir propoguoti bet kurią religinę ar kitokią pasaulėžiūrą. Tikėjimo laisvė apima teisę pasirinkti bet kurią religiją ar tikėjimą ir tiek privačiai, tiek ir viešai išpažinti, atlikti religines apeigas, praktikuoti tikėjimą bei jo mokyti²⁷. BVK 106 str. numato, kad tikintys nuteistieji, nubausti su laisvės atėmimu susijusiomis bausmėmis, turi teisę dienotvarkėje numatytu laisvalaikio metu pataisos įstaigose atlikti religines apeigas. Lietuvos Respublikos Konstitucija įtvirtina principą, pagal kurį žmogaus laisvė išpažinti ir skleisti religines dogmas gali būti apribota tik įstatymais ir tik tokiu atveju, jei būtina garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą, taip pat kitų asmenų teises ir laisves.

Visi su nuteistojo pilietybe susiję klausimai, nepriklausomai nuo to, ar tai Lietuvos Respublikos pilietis, ar asmenys be pilietybės, sprendžiami vadovaujantis Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo²⁸ nustatyta tvarka ir pagrindais.

Asmenys, kurie nuteisti bausme, nesusijusia su izoliavimu nuo visuomenės, šias teises realizuoja bendrąja tvarka. Tuo tarpu tokių teisių užtikrinimui pataisos įstaigose keliami konkretūs reikalavimai.

3.1.1.1. Teisė gauti rašytinę informaciją apie bausmės atlikimo tvarką ir sąlygas

Realizuojant šią teisę, nuteistajam suteikiama galimybė kreiptis į bausmę vykdančią instituciją su prašymu pateikti informaciją apie teismo paskirtos bausmės atlikimo tvarką,

²⁷ ŠVEDAS, G. *Bausmių vykdymo teisė*: Bendroji dalis. Vilnius, 2003, 161 psl.

²⁸ Valstybės žinios, 2002, Nr. 95-4087; 2008, Nr. 83-3293.

savo disponuojamų teisių ir nustatytų pareigų bei apribojimų turinį, šių teisių ir pareigų realizavimo tvarką.

Informacijos teikimas nuteistiesiems yra bausmės vykdančių institucijų pareiga. Bausmę vykdančios institucijos – pataisos namai, atvirosios kolonijos, kalėjimas - privalo tinkamai išaiškinti nuteistajam pasiūlymų, prašymų ar skundų padavimo tvarką, supažindinti nuteistą su teise gauti medicininę ir teisinę pagalbą, kitomis specialiosiomis teisėmis ir pareigomis bei jų įgyvendinimo tvarka. Užsienio šalių piliečiai ir asmenys be pilietybės, nuteisti arešto arba laisvės atėmimo bausme turi būti informuoti apie galimybę palaikyti ryšius su savo valstybių diplomatinėmis atstovybėmis ir konsulinėmis įstaigomis bei tarptautinėmis organizacijomis. Visiems be išimties nuteistiesiems privaloma suteikti informaciją apie paskatinimo priemonių ir nuobaudų sistemą, galiojančią konkrečioje pataisos įstaigoje, kurioje asmenims apribota laisvė, pasekmes, kylančias dėl vengimo atlikti paskirtą bausmę ar piktavališkai pažeidžiant pataisos įstaigos numatytą vidaus tvarką.

Asmenis, kuriems paskirtas areštas ar laisvės atėmimas, svarbu informuoti ne tik apie jiems paskirtos bausmės atlikimo tvarką ir sąlygas, bet taip pat būtina sudaryti sąlygas tokius asmenis supažindinti su privalomo elgesio taisyklėmis, kylančiomis iš nustatyto pataisos įstaigoje ar areštinėje režimo, socialinės rehabilitacijos formomis, darbo, bendrojo lavinimo ir profesinio mokymo organizavimu. Įvykus kokiems nors bausmės vykdymo tvarkos pakeitimams, būtina iš karto pasitaikius pirmai galimybei apie tai pranešti nuteistiesiems.

Visa reikiama informacija pateikiama nuteistajam suprantama kalba, t.y. gimtąja kalba, arba kalba, kurią šis asmuo moka. Informacija taip pat turi būti pateikta taip, kad jos esmę suprastų nuteistasis, neturintis specialių teisinių žinių.

3.1.1.2. Teisė kreiptis į Lietuvos institucijas, įstaigas, pareigūnus, visuomenines ar tarptautines organizacijas

Tokia teisė užtikrina nuteistojo galimybę naudotis teisinėmis gynimosi priemonėmis. Lietuvos Respublikos BVK suteikia nuteistajam teisę su asmeniniais pasiūlymais, prašymais, peticijomis ir skundais kreiptis ne tik į bausmės vykdymo institucijas, bet ir į bet kurias kitas valstybės ar savivaldybės institucijas ar į kitokias įmones, įstaigas, pareigūnus, visuomenines ar tarptautines organizacijas. Kaip matome, BVK 11 straipnis nenurodo konkrečių institucijų, į kurias turi teisę kreiptis bausmę atliekantis asmuo, tačiau remiantis kitais Lietuvos Respublikos teisės aktais, galima daryti

išvadą, kad straipsnyje gali būti kalbama apie teismus, prokurorus, Seimo kontrolierius, Teisingumo ministeriją, Europos žmogaus teisių teisumą ir kitas institucijas bei asmenis²⁹.

Nuteistasis pats renkasi instituciją, į kurią nori kreiptis dėl savo teisių ar laisvių pažeidimo ar gynimo. Tačiau yra tam tikrų procesinių apribojimų, taikomų ne tik nuteistiesiems, atliekantiems bausmę pataisos įstaigose, bet ir visiems besikreipiantiems dėl savo teisių gynimo, pavyzdžiui, visi prašymai, pasiūlymai ar skundai turi būti siunčiami pagal adresato kompetenciją, kai kalbama apie kreipimąsi į tarptautines žmogaus teisių ir laisvių gynimo organizacijas, būtina sąlyga, kad toks kreipimasis yra atliekamas išnaudojus visus įmanomus teisėtus gynybos būdus Lietuvos Respublikos viduje.

Konkrety kreipimosi į minėtas institucijas tvarka reglamentuota BVK 100 str., kuriame nurodyta, kad nuteistieji į valstybės ir savivaldybių institucijų pareigūnus bei tarnautojus, visuomenines organizacijas ir tarptautines institucijas su pasiūlymais, prašymais (pareiškimais), peticijomis ir skundais kreipiasi per institucijos, vykdančios bausmę, administraciją. Tokie pasiūlymai, prašymai ir skundai negali būti cenzūruojami ir turi būti išsiųsti per vieną darbo dieną nuo jų gavimo momento. Gavus atsakymus iš institucijų, į kurias buvo kreipiamasi, nuteistieji su atsakymais supažindinami pasirašytinai.

Šis BVK straipsnis taip pat įtvirtinta nuteistųjų teisę tiesiogiai kreiptis į Lietuvos Respublikos Prezidentą, Seimo ar Vyriausybės narį, prokurorą, Seimo kontrolierių arba Teisingumo ministerijos atstovą šių asmenų lankymosi pataisos įstaigose metu.

Nuteistojo kreipimosi teisė tuo pačiu apima ir pastarojo teisę gauti informaciją iš valstybės ar savivaldybės institucijų, vadovaujantis Teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymo³⁰ nustatyta tvarka.

3.1.1.3. Teisė gauti medicinos pagalbą

Arešto ir laisvės atėmimo bausmes atliekančių nuteistųjų sveikatos priežiūrą reglamentuoja BVK 174 str. Nuteistųjų sveikatos priežiūrai pataisos įstaigose ir areštinėse steigiamos asmens sveikatos įstaigos arba tarnybos. Infekcinėmis ligomis sergantiems nuteistiesiems, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę, gydyti ir laikyti steigiamos laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigos: gydymo-pataisos namai ir laisvės atėmimo vietų ligoninės. Jei pataisos įstaigoje neįmanoma suteikti specializuotą medicinos pagalbą, ji

²⁹ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl teisinės reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“. Valstybės žinios, 1998, Nr. 61-1736.

³⁰ Valstybės žinios, 2000, Nr. 10-236; 2005, Nr. 139-5008.

gali būti teikiama valstybės arba savivaldybių asmens sveikatos priežiūros viešosiose įstaigose. Esant pavojui nuteistųjų gyvybei, užtikrinus jų apsaugą, nuteistieji siunčiami į artimiausią viešąją asmens sveikatos priežiūros įstaigą. Suteikus nuteistajam būtinąją medicininę pagalbą ir gavus asmens sveikatos priežiūros įstaigos gydytojų leidimą, tolesniam gydymui nuteistasis specializuotu transportu perkeliamas į laisvės atėmimo vietos ligoninę.³¹

Norint aptarti šią nuteistųjų teisę, būtina atkreipti dėmesį į Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas. Šis aukščiausių įstatymų galią turintis teisės aktas 53 straipsnio 1 dalimi įtvirtina valstybės pareigą rūpintis žmonių sveikata ir suteikti garantijas asmenims susirgus pasinaudoti medicinine pagalba. Taigi, teisė gauti medicinos pagalbą yra konstitucinė kiekvieno asmens teisė, kuri negali būti atimta ar kaip nors apribota. Faktas, kad asmuo yra izoliuotas nuo visuomenės, jam apribota laisvė, dar nesuteikia galimybės apriboti sveikatos priežiūrą, nes tokia teisė yra garantuojama valstybės ir suteikiama kiekvienam asmeniui nepriklausomai nuo jo teisinės padėties. Minėtos teisės tinkamas įgyvendinimas yra užtikrinamas specialiais sveikatos priežiūrą reglamentuojančiais teisės aktais, įtvirtinančiais vienodas gydymo galimybes tiek nuteistiesiems, tiek ir laisvėje esantiems piliečiams. Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymo³² 47 str. 2 d. 4 punktą numato, kad kiekvienam nuteistajam valstybė garantuoja nemokamą sveikatos priežiūros paslaugą ir patarnavimus, kurių mastus nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė.

Teisės į medicinos pagalbą turinį sudaro: teisė turėti saugią ir sveiką fizinę ir socialinę aplinką, teisė būti informuotam apie savo sveikatos būklę bei teisė į tokios informacijos konfidencialumą pašalinių žmonių atžvilgiu, teisė gauti sveikatos priežiūrą ir pan.

Kvalifikuota medicinos pagalba yra prieinama visiems laisvės atėmimo vietose esantiems nuteistiesiems. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos įstatymais, kiekvienoje laisvės atėmimo įstaigoje yra bent vienas praktikuojantis gydytojas, kiekvienam nuteistajam sudaromos sąlygos naudotis gydytojo odontologo paslaugomis. Įvesta taisyklė, draudžianti atlikti su kaliniais medicinos eksperimentus, kurie gali sukelti fizinės ar moralinės kančias, traumas. Įstaigos medicinos tarnybos turi siekti, kad būtų nustatyta

³¹ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 22 d. įsakymu Nr. 117/V-233 patvirtinta Specializuotos būtiniosios medicininės pagalbos nuteistiesiems laisvės atėmimu arba areštu suteikimo valstybės arba savivaldybių asmens sveikatos priežiūros viešosiose įstaigose tvarka. Valstybės Žinios, 2003, Nr. 39-1800.

³² Valstybės žinios, 1994, Nr. 63-1231, Žin., 1998, Nr. 112-3099 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

ir gydoma kiekviena fizinė ir dvasinė liga, galinti trukdyti kaliniui adaptuotis išėjus į laisvę³³.

Suėmimo vykdymo įstatymo³⁴ 5 straipsnyje bei Kardomojo kalnimo vietų vidaus tvarkos taisyklėse³⁵ numatyta, kad su kalinamaisiais ir nuteistaisiais negali būti atliekami mokslo ar medicinos bandymai, net jeigu jie patys duoda savanoriškus sutikimus.

3.1.1.4. Teisė gauti teisinę pagalbą

Kvalifikuota teisinė pagalba taip pat garantuojama Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Lietuvos Respublikoje visi jos piliečiai, taip pat kitų valstybių piliečiai bei asmenys be pilietybės turi teisę į teisminę gynybą nuo kėsinosi į jų gyvybę ir sveikatą, asmeninę laisvę, nuosavybę, garbę ir orumą, kitas Konstitucijos ir įstatymų jiems garantuotas teises ir laisves, be kita ko, teisę į teisminę gynybą nuo valstybinės valdžios ir valdymo institucijų bei pareigūnų veiksmų ir neveikimo. Remdamasis Lietuvos Respublikos įstatymais, kiekvienas suinteresuotas asmuo turi teisę įstatymų nustatyta tvarka kreiptis į teismą, kad būtų apginta pažeista arba ginčijama teisė arba įstatymo saugomas interesas.

Teisė gauti teisinę pagalbą garantuoja individui teisę į informaciją apie teisinę sistemą, galiojančius teisės aktus, teisines konsultacijas. Asmeniui, įtariamam padarius nusikalstamą veiką arba kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat teisė turėti advokatą³⁶. Tokia teisė užtikrinama ir Lietuvos Respublikos BVK. 101 str. garantuoja asmeniui teisę gauti advokato teisinę pagalbą, kai teisminis nagrinėjimas jau pasibaigęs ir priimtas apkaltinamasis nuosprendis. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo³⁷ 14 str. numato valstybinę teisinę pagalbą, kurią prokuroro, teisėjo ar teismo paskyrimu teikia advokatai .

Ši teisė apima veiksmus, kuriais siekiama apginti nuteistojo teises ir teisėtus interesus, susijusius su nuteisimu, atsiradusius jau nuteisus arba kilusius dėl baudmės atlikimo.

³³ 2006 m. sausio 11 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija šalims narėms Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, 40.4 taisyklė.

³⁴ Valstybės žinios, 1996, Nr. 12-313; 2008, Nr. 81-3172.

³⁵ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2001 m. rugsėjo 7 d. įsakymas Nr. 178 „Dėl kardomojo kalnimo vietų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2001, Nr. 78–2741

³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014, 31str. 6d.

³⁷ Valstybės žinios, 2000, Nr. 30-827, 2005, Nr. 18-572.

BVK 101 str. nurodo, kad advokatų lankymasis pas nuteistuosius neribojamas, susitikimai su advokatu į pasimatymų skaičių neįskaitomi. Kiekvienas susitikimas su advokatu vyksta pataisos įstaigos administracijos nustatytu laiku ir maksimaliai gali trukti iki aštuonių valandų.

Nuteistųjų susitikimų su advokatu tvarką nustato Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių XXVIII skyrius.

BVK 109 str. 1 d., vadovaujantis JTO Tipinių minimalių elgesio su kaliniais taisyklių 38 str., užtikrina nuteistų užsienio valstybių piliečių teisę palaikyti ryšius su savo valstybių diplomatinėmis atstovybėmis ir konsulinėmis įstaigomis bei tarptautinėmis organizacijomis, kurios rūpinasi jų apsauga. Taigi, užsieniečiai, atliekantys arešto ar laisvės atėmimo bausmę Lietuvoje, gauti teisinės pagalbos gali pasirinktinai kreiptis ne tik į Lietuvos Respublikos institucijas, bet ir į savo valstybės diplomatinę atstovybę ar konsulinę įstaigą bei tarptautines organizacijas.

3.1.1.5. Teisė dalyvauti rinkimuose, referendume arba visuotinėje apklausoje

Rinkimų teisės suteikimas ir jų apsaugos užtikrinimas visiems Respublikos piliečiams yra būtinas demokratinės valstybės požymis. Bausmes atliekantys Lietuvos Respublikos piliečiai taip pat turi teisę dalyvauti rinkimuose, referendume arba visuotinėje apklausoje.

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatyme³⁸ įtvirtinta, kad nuteistieji balsuoja paštu bausmės atlikimo vietose sudarytuose specialiuose balsavimui skirtuose pašto skyriuose. Tokia pati tvarka ir dalyvaujant Lietuvos Respublikos Prezidento, savivaldybių tarybų rinkimuose, referendume bei plebiscite. Matome, kad įstatymo nuostatose kalbama tik apie rinkimų teisę asmenims, nuteistiems su laisvės atėmimu susijusiomis bausmėmis, kadangi nelaikomi kurioje nors pataisos įstaigoje asmenys gali įgyvendinti šią teisę bendrąja tvarka.

Skirtingai nei aktyvioji teisė rinkti ir balsuoti, bausmės atlikimo laikotarpiu nuteistiesiems pasyvioji rinkimų teisė yra ribojama. Vadovaujantis jau minėtu Seimo rinkimų įstatymu, jei likus 65 dienoms iki rinkimų asmuo nebaigia atlikti jam paskirtos bausmės, jis negali kandidatuoti tapti prezidentu, Seimo ar savivaldybių tarybų nariu.

³⁸ Valstybės žinios, 1992, Nr. 22-633 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais.

Dėl bausmę atliekančių Lietuvos teritorijoje užsieniečių dalyvavimo jų valstybėse vykstančiuose rinkimuose, referendume ar plebiscite sprendžiama vadovaujantis Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nustatyta tvarka³⁹.

3.1.2. Bendrosios nuteistųjų pareigos

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 28 str. įpareigoja kiekvieną asmenį, nepriklausomai nuo jo teisinės padėties, laikytis įstatymų, saugančių visuomeninius gėrius, reikalavimų. Jei asmuo tokių reikalavimų nevykdo, valstybė privalo atitinkamai reaguoti ir įstatymų leidžiamomis poveikio priemonėmis perauklėti tą asmenį gerbti ir laikytis įstatymų.

Pareigų nustatymas nuteistiesiems viena iš priemonių užtikrinti teisėtumą ir discipliną bausmės atlikimo metu. Jomis nustatomos asmens galimo ir privalomo elgesio ribos ir taisyklės. Pareigos esmę sudaro aktyvusis ir pasyvusis elementai – tam tikrų veiksmų atlikimas ir susilaikymas nuo tam tikrų veiksmų.

Bendrosios nuteistųjų pareigos numatytos Lietuvos Respublikos BVK 12 str.:

- Nuteistieji privalo vykdyti įstatymų reikalavimus ir laikytis jiems nustatytą elgesio taisyklių;
- Nuteistieji privalo vykdyti bausmės vykdymo institucijos, įstaigos arba pareigūno nurodymus ir įsakymus.

Kalbant apie pastarąją pareigą, būtina paminėti, kad ši pareiga nėra besąlyginė. Nuteistieji privalo vykdyti tik tokius bausmės vykdymo institucijų nurodymus, kurie susiję su jų funkcijų atlikimu, kompetencija ir yra teisėti, nepažeidžiantys nuteistiesiems garantuojamų teisių ir laisvių. Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse, patvirtintose teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymu Nr. 194, yra atskiri skyriai, nustatantys pagrindinius reikalavimus pataisos įstaigų personalo santykiams su nuteistaisiais. Pataisos įstaigos personalas neturi teisės naudoti prieš nuteistuosius jėgą, išskyrus savigyną arba bandymo pabėgti ir aktyvaus ar pasyvaus fizinio pasipriešinimo atvejais, ir tikrai vadovaujantis įstatymais.

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos ir jam pavaldžių įstaigų pareigūnų etikos taisyklėse⁴⁰, patvirtintose 2004 m. kovo 29 d., įtvirtintas pagarbos žmogui ir valstybei principas, kuriuo remiantis pareigūnai privalo gerbti suimtųjų, nuteistųjų ir kitų asmenų teises, laisves ir teisėtus interesus, valstybę, jos

³⁹ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 13 str. 3d.

⁴⁰ Valstybės Žinios, 2004, Nr. 149-5448.

institucijas ir įstaigas; neatlikti, neskatinti ir netoleruoti jokių kankinimo ar kitokio žiauraus ar žeminančio orumą elgesio aktų bei tokių bausmių, fizinio ar psichologinio smurto; sąžiningai atlikti tarnybines pareigas, laikytis teisės aktų reikalavimų ir kt.

Nuteistieji atvykdami į pataisos įstaigą turi būti informuoti apie tokias jiems nustatytas pareigas. Tinkamiausias nuteistųjų informavimo būdas – kiekvienam nuteistajam įteikti Nuteistojo atmintinę, kurioje turi būti detaliai pateikiama visa laisvės atėmimo bausmę atliekantiems asmenims aktuali informacija⁴¹.

Nustatytų nuteistiesiems pareigų nevykdymas užtraukia įstatymų numatytą atsakomybę.

3.2. Specialiosios nuteistųjų teisės ir pareigos

Minėta, kad specialiąsias nuteistųjų teises ir pareigas reglamentuoja Lietuvos Respublikos BVK atskiri straipsniai: 55 str. numato specialias areštą atliekančiųjų teises, 92 str. – 110 str. įtvirtina specialiąsias nuteistų laisvės atėmimo bausme asmenų teises ir pareigas.

Tokios teisės ir pareigos nuo bendrųjų teisių ir pareigų skiriasi tuo, kad jas realizuoti gali asmenys, kurie atitinka nustatytus reikalavimus arba tik esant tam tikroms aplinkybėms. Specialiųjų teisių turinys ir jų įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo paskirtos bausmės, nuo pataisos įstaigos, kurioje asmuo atlieka tą bausmę, nuo paskirtos nuteistajam grupės pataisos įstaigoje, kurioje asmuo paskirtas atlikti savo bausmę.

Specialiosios teisės ir pareigos aktualiausios laisvės atėmimo bausme nuteistiems asmenims, kadangi jie yra izoliuojami nuo visuomenės ir laisvai bendra tvarka negali įgyvendinti kiekvienam piliečiui garantuojamų teisių.

3.2.1. Specialiosios nuteistųjų laisvės atėmimu teisės

Konkrečios specialiųjų teisių įgyvendimo sąlygos skiriasi priklausomai nuo pataisos įstaigos, kurioje asmuo atlieka laisvės atėmimo bausmę ir nuo grupės, kuriais šis nuteistasis priskirtas. Lengvosiose grupėse bausmę atliekantys asmenys turi daugiau galimybių pasinaudoti šiomis teisėmis, tuo tarpu griežtesnėmis sąlygomis laikomų nuteistųjų galimybės jomis pasinaudoti yra ribotos.

⁴¹ Kalėjimų departamento prie LR Teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. 4/07-132 'Dėl tipinės naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programos ir tipinės nuteistųjų integracijos į visuomenę programos patvirtinimo'. Valstybės žinios, 2004, Nr. 87-3192.

Nuteistųjų teisė įsigyti maisto produktų ir būtiniausių reikmenų. Maisto produktų ir būtiniausių reikmenų įsigijimo tvarka įtvirtinta Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse.

Šiai teisei būdinga tai, kad ja gali pasinaudoti tik asmeninėse sąskaitose pinigų turintys nuteistieji. Kadangi nuteistiesiems griežtai draudžiama kartu su savimi turėti grynųjų pinigų, atsiskaitymai už prekes daromi nurašant pinigų sumą, atitinkančią prekių vertę, iš asmeninės pirkėjo sąskaitos. Pinigai gali būti pačių nuteistųjų uždirbti pataisos įstaigoje, gauti piniginėmis perlaidomis ar per pataisos įstaigos administraciją ir įrašyti į nuteistojo asmeninę sąskaitą.

Prekių įsigijimui yra nustatomas tam tikras grafikas. Kiekvienas nuteistasis dienotvarkėje numatytu laiku ne rečiau kaip kartą per savaitę gali įsigyti prekių pataisos įstaigose įrengtose ir kasdien, išskyrus poilsio dienas, dirbančiose specialiosiose parduotuvėse ar kioskuose. Maisto produktų ir būtiniausių reikmenų kainos negali viršyti vidutinių šių prekių rinkos kainų, nustatytų parduotuvėse toje miesto (rajono) teritorijoje, kurioje veikia pataisos įstaiga.

Lietuvos Respublikos įstatymai griežtai reglamentuoja draudžiamų įsigyti reikmenų sąrašą, kurį patvirtina Teisingumo ministerija. Tai alkoholiniai gėrimai, mobilieji telefonai ir kt.

Nuteistajam, nesilaikančiam bausmės atlikimo režimo reikalavimų, gali būti iki vieno mėnesio atimta teisė pirkti maisto produktus, išskyrus būtiniausius reikmenis.

Nuteistųjų teisė į pasimatymus. Pirmasis pasimatymas gali būti skiriamas vos tik nuteistajam atvykus į pataisos įstaigą atlikti bausmę.

Gali būti leidžiami trumpalaikiai ir ilgalaikiai pasimatymai su giminaičiais ir kitais asmenimis. Susitikimai su advokatu neskaitomi teisės į pasimatymus įgyvendinimu. Trumpalaikiai pasimatymai gali trukti iki 4 valandų, o ilgalaikiai – iki 2 parų. Vienu metu gali atvykti ne daugiau nei trys lankytojai. Turi būti patikrinami kiekvieno atvykusiojo į pasimatymą daiktai.

Kiekvienoje pataisos įstaigoje turi būti įrengtos trumpalaikių pasimatymų patalpos. Trumpalaikiai pasimatymai su sutuoktiniu, sugyventiniu bei artimaisiais giminaičiais ir kitais asmenimis vyksta pataisos įstaigos atstovo akivaizdoje, bet šiam asmeniui draudžiama klausytis pokalbio. Nuteistasis turi teisę prašyti trumpalaikį pasimatymą pakeisti telefoniniu pokalbiu.

Ilgalaikiai pasimatymai, suteikiant teisę kartu gyventi, leidžiami tik su sutuoktiniu, sugyventiniu ar artimais giminaičiais ar su asmeniu, su kuriuo nuteistasis turi bendrą vaiką (jei nei nuteistasis, nei tas asmuo neturi kito sutuoktinio). Jei nėra galimybių

ilgalaikiui pasimatymui, vienas ilgalaikis pasimatymas gali būti pakeičiamas 3 trumpalaikiais pasimatymais. Nuteistiesiems sutuoktiniams, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę, per metus gali būti suteikiami du ilgalaikiai pasimatymai.

Sergantį sunkia liga nuteistąjį pataisos įstaigos direktorius privalo leisti aplankyti sutuoktiniui, sugyventiniui ar artimiesiems giminaičiams. Tokie aplankymai į pasimatymų skaičių neįeina.

Kai išnaudojamas įstatymų numatytas pasimatymų skaičius, pataisos įstaigos direktoriaus arba jį pavaduojančio pareigūno nutarimu nuteistiesiems gali būti suteikiami papildomi trumpalaikiai ir ilgalaikiai pasimatymai.

Tokia teise pasinaudoti negali nuteistieji uždaryti į baudos ar drausmės izoliatorių arba į karcerį bei perkelti į kamerų tipo patalpas nuteistieji.

Nuteistųjų teisė susirašinėti. Laiškus nuteistieji gali siųsti ir gauti iškart atvykus į pataisos įstaigą. Gaunami bei siunčiami laiškai neribojami. Tokią teisę turi visi nuteistieji, išskyrus tuos, kurie uždaryti į baudos ar drausmės izoliatorių arba karcerius - jie gali tik gauti laiškus. Taip pat susirašinėjimas ribojamas tarp nuteistųjų, laikomų kardomojo kalinimo vietose, areštinėse ar pataisos įstaigose.

Visi laiškai išsiunčiami ir gaunami per pataisos įstaigos administraciją per tris darbo dienas. Asmeninių nuteistųjų laiškų cenzūra draudžiama, nebent būtina užkirsti kelią pažeidimams ar nusikalstamoms veikoms arba apsaugoti kitų asmenų teises ir laisves⁴². Tačiau tokiems skaitymams reikia, kad prokuroras ar pataisos įstaigos direktorius priimtų nutarimą arba teismas išspręstų šį klausimą nutartimi. Kilus įtarimams dėl planuojamų neteisėtų veiksmų, pataisos įstaigos direktorius, apie tai pranešęs Kalėjimų departamento direktoriui ir prokurorui, turi teisę laikinai sustabdyti nuteistųjų laiškų išsiuntimą ir gautų laiškų, pašto bei perduodamų siuntinių įteikimą nuteistiesiems.

Skundų, prašymų, pareiškimų ir peticijų teisė. Ši teisė suteikia nuteistiesiems galimybę kontroliuoti bausmės vykdančių institucijų veiklą, teikti pasiūlymus, apskųsti pareigūnų veiksmus, sprendimus ir t.t.

Visi rašytiniai nuteistųjų prašymai, pareiškimai, skundai bei peticijos registruojami „Nuteistųjų rašytinių pasiūlymų, prašymų (pareiškimų), peticijų ir skundų registracijos žurnale“.

Pareiškimai, prašymai ar skundai, skirti Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių institucijoms, tarptautinėms institucijoms yra necenzūruojami ir išsiunčiami per pataisos įstaigos administraciją ne vėliau kaip kitą dieną po įteikimo. Jei reikia, prie

⁴² ŠVEDAS, G. *Europos žmogaus teisių teismo sprendimai bylose prieš Lietuvos Respubliką bausmių vykdymo klausimais*. Vilnius, 2008, 43 psl. - Byla Valašinas J. Prieš Lietuvos Respubliką, Nr. 44558/98.

nuteistųjų pasiūlymų, prašymų, pareiškimų, peticijų ir skundų, gali būti pridėti pataisos įstaigos administracijos aiškinamieji raštai. Gavus atsakymą, nuteistieji supažindinami su jo turiniu ne vėliau kaip kitą dieną po gavimo.

Nuteistųjų kreipimosi teisė yra neribojama, tačiau norint teisėtai pasinaudoti tokia teise būtina laikytis nustatytų reikalavimų ir draudimų. Skundai gali būti tik vienasmeniniai ir pareiškėjas turi būti žinomas, nebent kreipiamasi į Europos žmogaus teisių teisumą. Negalimas ir bet koks kreipimasis į valstybės ar savivaldybių institucijų pareigūnus ir visuomenines organizacijas kitų nuteistųjų vardu bei ne per pataisos įstaigos administraciją.

Nuteistiesiems suteikiam teisė ir tiesiogiai kreiptis į Lietuvos Respublikos Prezidentą, Seimo ar Vyriausybės narį, prokurorą, Seimo skiriamą kontrolierių arba Teisingumo ministerijos atstovą šių asmenų lankymosi pataisos įstaigose metu.

Siuntimo išlaidas apmoka patys nuteistieji.

Nuteistųjų teisė į trumpalaikę išvyką į namus. Parvykimo į namus tvarką nustato Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklės. Komentuojama išvyka į namus nuo kitų nuteistiesiems skiriamų išvykų skiriasi savo pagrindu, trukme ir periodiškumu bei nuteistųjų, kuriems tokia teisė garantuojama, kategorijomis. Pats nuteistasis rašo prašymą pataisos įstaigos direktoriui dėl leidimo išvykti į namus.

Vieną kartą per tris mėnesius trims paroms už savo lėšas parvykti tik į namus leidžiama laisvės atėmimo bausmę atliekantiems lengvose ar paprastose grupėse nuteistiesiems, kurie yra atlikę ne mažiau kaip pusę paskirtos bausmės laiko ir nepilnamečiams, atlikusiems trečdalį bausmės. Išvykimo laikas yra įskaitomas į bausmės atlikimo laiką. Pataisos įstaiga privalo apie tai informuoti policijos komisariatą ir pataisos įstaigos buvimo vietos prokurorą. Nuteistasis pasirašytinai supažindinamas su reikalavimais. Be pateisinamos objektyvios priežasties negrįžus į pataisos įstaigą nustatytu laiku baudžiama.

Lietuvos Respublikos BVK 154 str. 3d nurodo sąrašą asmenų, kuriems draudžiama išvykti už pataisos įstaigos ribų be palydos ar sargybos. Tai: pavojingi recidyvistai, asmenys, nuteisti už labai sunkius nusikaltimus, nuteistieji, iš kurių ši teisė buvo atimta dėl padarytų pažeidimų, užsieniečiai, ribotai pakaltinami ir sergantys infekcinėmis ir venerinėmis ligomis nuteistieji.

Teisė į trumpalaikę išvyką už laisvės atėmimo vietų ribų. Išvykti leidžiama ne ilgiau nei 10 parų dėl:

- 1) sutuoktinio, sugyventinio ar artimojo giminei mirties;

- 2) sutuoktinio, sugyventinio ar artimojo giminaičio sunkios ligos, gresiančios ligonio gyvybei;
- 3) gaivalinės nelaimės, padariusios didelės materialinės žalos nuteistajam ar jo sutuoktiniui, sugyventiniui arba artimiesiems giminaičiams.

Šia teise, leidus pataisos įstaigos direktoriui, gali pasinaudoti tik nuteistieji, laikomi atvirose kolonijose, pataisos namuose lengvosios ir paprastosios grupių laikymo sąlygomis bei nepilnamečių pataisos namuose. Pataisos įstaigos direktorius, suteikdamas leidimą nuteistajam išvykti, pasitelkęs įstaigos psichologinės tarnybos darbuotojus, įvertina nuteistojo asmenybę, protinį išsivystimą, socialinius ryšius su artimaisiais, jo dalyvavimą socialinėse reabilitacijos programose. Taip pat atsižvelgiama į kokią teismo paskirtos bausmės dalį nuteistasis jau atliko, ar minėti leidimo išvykti už pataisos įstaigos ribų pagrindai yra tikri – pateiktas mirties liudijimas, viešosios valstybės ar savivaldybės asmens sveikatos priežiūros įstaigos pažyma dėl nuteistojo sutuoktinio, sugyventinio ar artimojo giminaičio sunkios ligos ar kompetetingos institucijos išduotas dokumentas dėl gaivalinės nelaimės padarinių⁴³. Pataisos įstaigos direktorius, įvertinęs visas aplinkybes, pats nusprendžia dėl nuteistojo išvykos trukmės.

Apie nuteistojo išvyką už pataisos įstaigos ribų pranešama prokurorui bei vietovės, į kurią vykstama, policijos komisariatui. Kelionės išlaidas padengia pats nuteistasis arba jo artimieji giminaičiai.

Nuteistieji, kuriems suteikta teisė išvykti be sargybos ar be palydos, iš pataisos įstaigos išleidžiami tik pateikus nustatyto pavyzdžio leidimus ir tik esant nuteistųjų išvedimo į darbą paskyrai arba už pataisos įstaigos ribų besimokančių nuteistųjų sąrašui⁴⁴. Nepilnamečiai gali vykti tik su palyda. Išvykimo laikas įskaitomas į bausmės atlikimo laiką.

Nuteistieji taip pat turi neribojamą teisę už asmeninėse sąskaitose turimus pinigus įsigyti būtiniausių literatūros (išskyrus pornografinius ar leidinius, kuriuose propoguojamas smurtas ir žiaurumas) ir rašomųjų reikmenų; naudotis savo televizoriais ir kompiuteriais, kuriuos jiems perdavė sutuoktiniai, sugyventiniai bei artimieji giminaičiai; turėti savo laikrodžius ir dėvėti savo drabužius bei avalynę; gali gauti ir siųsti pinigines perlaidas; kasdien dienos metu nuo vienos iki dviejų valandų pasivaikščioti gryname ore, laisvalaikio metu atlikti religines apeigas. Siekiant išsaugoti kalinių socialinius ryšius su šeima ir kitais artimais žmonėmis, jiems sudaromos galimybės skambinti telefonu. Leidžiamų telefoninių pokalbių skaičius priklauso nuo grupės, kuriai nuteistasis paskirtas

⁴³ Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių XLVII skyrius.

⁴⁴ Teisingumo ministro 2003 m. balandžio 23 d. įsakymas Nr. 122 "Dėl įėjimo į pataisos įstaigas ir išėjimo iš jų taisyklių patvirtinimo". Valstybės žinios, 2003, Nr. 41–1893; 2005, Nr. 85-3172.

atlikti bausmę, pvz., pataisos įstaigose lengvajai grupei paskirti nuteistieji gali skambinti be apribojimų, tuo tarpu drausmės grupei priskirtiesiems leidžiama paskambinti vieną kartą per du mėnesius. Vieno telefoninio pokalbio trukmė negali trukti ilgiau nei 15 min. Už šiuos pokalbius susimokėti privalo patys nuteistieji.

Remiantis Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija (62)2 „Dėl kalinių rinkiminių, civilinių ir socialinių teisių“⁴⁵ nuteistiesiems suteikiama teisė disponuoti savo turtu, esančiu už pataisos įstaigos ribų bei asmeniškai ar per atstovus sudaryti civilinius sandorius. Lietuvos Respublikos BVK 110 str. 2 dalies 4 punkte numatyti tam tikri ribojimai taikomi teisei disponuoti savo turtu, esančiu pataisos įstaigoje. Kaliniams draudžiama pirkti, parduoti ar kitaip perleisti savo turtą kitiems kaliniams arba pataisos įstaigos, kurioje asmuo atlieka bausmę, administracijos darbuotojams.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 12 straipsnio, leidžiančio pilnamečių vyro ir moters santuoką, pagrindu nuteistieji, atliekantys arešto, laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes, norintys susituokti gali paduoti nustatytos formos prašymą civilinės metrikacijos įstaigai ir sudaryti civilinę santuoką.⁴⁶

3.2.2. Specialiosios nuteistųjų laisvės atėmimo bausmė pareigos

Kaip ir bendrosios, specialiosios pareigos taip pat skirtos nustatytomis draudimais užtikrinti tvarkos palaikymą bausmės vykdymo metu ir sąlygas normaliai pataisos įstaigų (areštinių) veiklai. Specialiąsias nuteistųjų pareigas numato BVK 110 str. 1 dalis, nurodanti, kad asmenys, atliekantys laisvės atėmimo bausmę, privalo laikytis nustatytos pataisos įstaigų tvarkos, vykdyti pataisos įstaigos administracijos reikalavimus ir jos paskyrimu eilės tvarka budėti gyvenamosiose patalpose ir tausoti pataisos įstaigos turtą. Tvarka pataisos įstaigoje užtikrinama nuteistajam laikantis jam nustatytos dienotvarkės.

To paties straipsnio 2 dalis numato tam tikrus draudimus, kurių nuteistieji turi laikytis. Nuteistiesiems laisvės atėmimo bausmė negalima organizuoti piketų, mitingų, riaušių ir kitokio pobūdžio neteisėtų renginių ir juose dalyvauti; steigti politines partijas ir organizacijas ir dalyvauti jų veikloje; įsigyti, gaminti, platinti ar vartoti alkoholinius gėrimus ar jų surogatus, narkotines, psichotropines ar kitas psichiką veikiančias medžiagas, vartoti be gydytojo leidimo medikamentus, naudoti toksines priemones; pirkti,

⁴⁵ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija Nr. (62)2 „Dėl kalinių rinkiminių, civilinių ir socialinių teisių – rekomendacija Nr. 195, 7 punktas.

⁴⁶ Plačiau žiūrėti ŠVEDAS, G. *Nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, teisės ir pareigos: mokomoji medžiaga*. Vilnius, 2007.

parduoti, keisti, dovanoti ar kitaip perleisti tiek savo, tiek ir valstybės turą kitiems kalinamiesiems, nuteistiesiems ar pataisos įstaigų administracijos darbuotojams; taip pat atlikti mokamas ar kitaip atlyginamas paslaugas tiek kitiems kalinamiesiems ar nuteistiesiems, tiek pataisos įstaigų administracijos darbuotojams; daryti tatuiruotes sau ir kitiems asmenims; platinti be pataisos įstaigos administracijos leidimo rankraščius ir kitus leidinius; kurstyti kitus kalinamuosius ar nuteistuosius atsisakyti vykdyti pataisos įstaigų administracijos reikalavimus; reikalauti bet kokios paslaugos iš kito nuteistojo ar kalinamojo, naudoti fizinį ar psichinį smurtą prieš kitus asmenis.

Taip pat kitokie draudimai yra numatyti atskiruose BVK straipsniuose, pvz.: 102 straipsnyje įtvirtintas draudimas nuteistiesiems, laikomiems kardomojo kalnimo vietose, areštinėse ir pataisos įstaigose, tarpusavyje bendrauti telefonu ir pan.

Su nustatytomis pareigomis ir draudimais nuteistieji yra supažindinami pasirašytinai ir šitaip įpareigojami tiksliai ir nenukrypstamai laikytis tokių reikalavimų. Už šių pareigų ir draudimų nesilaikymą Lietuvos Respublikos įstatymai leidžia nuteistuosius patraukti teisinėn atsakomybėn.

4. Materialinis nuteistųjų aprūpinimas

Nuteistųjų, atliekančių arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės, materialinis ir buitinis aprūpinimas pataisos įstaigoje yra jų laikymo sąlygų, skirtų aprūpinti gyvenamosiomis patalpomis, maistu, drabužiais, patalyne ir kitais daiktais, sudarymas. Tokios sąlygos turi būti kuo galima artimesnės gyvenimui laisvėje.

Reglamentuojant būtinąjį nuteistųjų aprūpinimą, siekiama sudaryti sveikas gyvenimo bei saugias darbo sąlygas ne tik nuteistiesiems, bet ir įstaigų personalui. Aprūpinimas tiesiogiai susijęs su pataisos įstaigos keliamais tikslais, nuteistųjų amžiumi, sveikata bei elgesiu.

Materialinis bei buitinis aprūpinimas apima sanitarines ir higienos normas⁴⁷ atitinkančias gyvenamąsias ir buitines paskirties patalpas, baldus, buitinę techniką, aprūpinimą maistu, patalyne, drabužiais, individualios paskirties buitines paslaugas (skalbimas, drabužių ir avalynės taisymas ir pan), prekybos maisto, buitines paskirties prekėmis organizavimą bei materialinę pagalbą atliekantiems bausmę ar paleidžiamiems iš pataisos įstaigų asmenims.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. spalio 22 d. įsakymu Nr. 461 patvirtinta Lietuvos higienos norma HN 76-1999 „Laisvės atėmimo ir kardomojo kalnimo įstaigos. Įrengimas, eksploatavimo tvarka, sveikatos priežiūra“. Valstybės žinios, 1999, Nr. 90–2668.

Nuteistiesiems suteikiama individuali miegamoji vieta, išduodamas patalynės komplektas arba leidžiama naudotis asmenine patalyne. Nuteistasis gali dėvėti savo drabužius ir avalynę. Jeigu jų neturi, pataisos įstaigos administracija nemokamai aprūpina vienodais drabužiais ir avalyne pagal sezoną. Aprūpinimo apranga bei patalyne normos yra patvirtintos Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2004 m. birželio 9 d. įsakymu Nr. 1R-139 „Dėl arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmės atliekančių nuteistųjų, suimtųjų ir vaikų (kūdikių), esančių pataisos namų vaikų (kūdikių) namuose, materialinio būtinio aprūpinimo normų patvirtinimo“⁴⁸.

Europos kalinimo įstaigų taisyklėse nurodyta, kad įkalinimo įstaigos administracija, laikydamasi sveikatos apsaugos įstaigų parengtų standartų, turi vienodu laiku aprūpinti kalinius tinkamai paruoštu ir pateiktu maistu, kurio kokybė ir kiekis, atsižvelgiant į nuteistųjų amžių, sveikatą, religinius poreikius bei kitus svarbius kriterijus, atitinka mitybos ir šiuolaikinės higienos reikalavimus.

Nuteistieji teisės aktų nustatyta tvarka turi teisę į materialinę ir piniginę pagalbą. Visos bausmės atlikimo metu nuteistieji yra visiškai valstybės išlaikomi. Pataisos įstaigose sudaromas socialinės paramos nuteistiesiems fondas, iš kurio lėšų teikiama pagalba neturintiems jokių pajamų, nedirbantiems dėl įstaigų negalėjimo aprūpinti darbu nuteistiesiems. Pagal BVK 132 straipsnio nuostatą iš nuteistųjų darbo užmokesčio į pataisos įstaigose sudaromą socialinės paramos fondą atskaitoma nuo 10 iki 25 procentų bendros darbo užmokesčio dalies.

Pagalba nuteistiesiems, atleistiems nuo bausmės atlikimo, teikiama BVK 182 straipsnio pagrindu - apmokant paleidžiamų iš laisvės atėmimo vietų asmenų kelionės išlaidas į jų gyvenamąją vietą, aprūpinant drabužiais, avalyne, maisto produktais arba pinigais kelionei pagal nustatytas normas⁴⁹. Taip pat gali būti skiriama vienkartinė iki 1 MGL dydžio pašalpa. Neįgaliems ir pagyvenusiems asmenims jų prašymu turi būti suteikta teisės aktuose nustatyta socialinė parama. Neturintys tėvų nepilnamečiai turi būti nusiųsti į internatus arba perduodami artimiesiems ar kitiems asmenims globoti.

⁴⁸ Valstybės žinios, 2004, Nr. 93-3422.

⁴⁹ Lietuvos Vyriausybės 2003 m. balandžio 24 d. nutarimu Nr. 513 patvirtinta paleidžiamų iš pataisos įstaigų arba areštinių asmenų kelionės išlaidų apmokėjimo, aprūpinimo maistu drabužiais ir avalyne, taip vienkartinės negrąžinamos pašalpos skyrimo tvarka ir sąlygos. Valstybės žinios, 2003, Nr. 40-1832.

5. Nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės pataisos priemonės

Asmenys, kuriems taikomos su laisvės atėmimu nesusijusios bausmės, pasilieka savo gyvenamoje vietoje ir turi visas galimybes dirbti, pradėti ar baigti mokslus, įsigyti specialybę bei palaikyti socialinius ryšius su visuomenės nariais. Tuo tarpu nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę ir izoliuoti nuo visuomenės šito patys padaryti negali. Todėl pataisos įstaigos, kurioje asmuo atlieka kriminalinę bausmę, administracija privalo užtikrinti tokių nuteistųjų pataisymą ir resocializaciją. Taikant įvairias pataisos, švietimo, moralines priemones, siekiama suformuoti įkalintų asmenų atsakomybės jausmą, skatinti teigiamas asmens savybes, kurios nusikalstamą veiką padariusį individą išmokys gerbti įstatymus ir tapti dorais piliečiais.

Priklausomai nuo keliamų pataisos priemonėms uždavinių, jas taiko specialios tarnybos, veikiančios pataisos įstaigos viduje: priežiūros ir apsaugos, socialinės reabilitacijos, psichologinė, bendrojo lavinimo, profesinio mokymo, vidaus tyrimų, materialinio aprūpinimo, sveikatos priežiūros ir kitos tarnybos.

Pagrindinės pataisos priemonės yra laisvės atėmimo režimas, nuteistųjų įtraukimas į darbą, socialinė reabilitacija, bendrasis lavinimas bei profesinis mokymas.

5.1. Pataisos įstaigų režimas

Diferencijuotos laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygos ir nustatyta konkreti nuteistųjų elgesio taisyklių visuma visos bausmės atlikimo laikotarpiu vadinamos režimu⁵⁰. Juo užtikrinama nuteistųjų apsauga, izoliavimas bei nuolatinė priežiūra, atskiras skirtingų nuteistųjų kategorijų laikymas ir tokio atskiro laikymo sąlygos. Laisvės atėmimo režimas reglamentuojamas Lietuvos Respublikos BVK IX skyriaus pirmajame skirsnyje.

Europos kalėjimų taisyklių 25.1 – 25.4 taisyklėse rekomenduojamos tokios kalinimo sąlygos ir režimas pataisos įstaigose, kurie užtikrintų kalinių izoliavimą, tvarkos ir disciplinos palaikymą, nedidinant nuteistųjų skaičiaus. Organizuojant Lietuvos Respublikos pataisos įstaigose režimą vadovaujamosi Europos kalėjimų taisyklių nurodytais reikalavimais, kuriuos pagal jų turinį galima sugrupuoti į:

1) reikalavimus užtikrinti, kad kalinių laikymo sąlygos atitiktų žmogiškojo orumo reikalavimus bei visuomenės standartus;

⁵⁰ STALIORAITIS, P. V. *Administracinė veikla pataisos įstaigose: vadovėlis*. Vilnius, 2006, 111 psl.

2) reikalavimus mažinti žalingą kalinimo poveikį bei skirtumus tarp gyvenimo laisvėje ir pataisos įstaigoje;

3) reikalavimus palaikyti ir stiprinti nuteistųjų socialinius ryšius su artimaisiais;

4) reikalavimus sudaryti nuteistiesiems palankias sąlygas ugdyti savo gebėjimus ir teigiamas asmenines savybes, kurios padėtų jiems adaptuotis visuomenėje;

5) reikalavimus laikyti nuteistuosius skirtingose įstaigose ar grupėse, kad kiekvienam būtų užtikrinta individuali elgesio ar mokymo programa;

6) reikalavimus užtikrinti dvasinį vadovavimą, gerus santykius tarp pataisos įstaigos personalo ir pačių nuteistųjų, paramą, laisvalaikį, darbą, mokymus⁵¹.

Taip pat dokumentas numato priemones, skirtas užtikrinti pataisos įstaigų režimą: griežtos drausmės ir vidaus tvarkos palaikymą, elgesio, vertinamo kaip drausmės pažeidimas, įstatyminių nustatymų bei nuobaudų už tokį elgesį skyrimą ir pan.

Tokiais tarptautiniais standartais vadovaujamosi ir priimant teisės aktus, reglamentuojančius laisvės atėmimo bausmės vykdymą. Lietuvos Respublikos BVK 112 str. nurodyti pagrindiniai reikalavimai, keliami režimui. Nuteistieji pataisos įstaigoje privalo būti izoliuoti ir nuolat prižiūrimi. Tokia priežiūra užtikrinama nuolatine nuteistojo elgesio kontrole jų buvimo vietose, asmenų patikrinimais ir skaičiuotėmis, atliekant patalpų, gyvenamosios, gamybinės ir drausminės zonų teritorijų bendrąsias apžiūras ir kratas, priimant ir išduodant nuteistiesiems skirtus siuntinius, perdavimus ir banderoles, suteikiant pasimatymus su giminaičiais ir kitais asmenimis, teisės aktais nustatant pataisos įstaigos personalo elgesio su kaliniais taisykles ir kitokiais neprieštaraujančiais teisei būdais⁵². Bausmę atliekantys nuteistieji turi tiksliai ir nenukrypstamai atlikti jiems nustatytas pareigas, t.y. laikytis nustatytos pataisos įstaigų tvarkos, vykdyti teisėtus pataisos įstaigos administracijos reikalavimus, neatlikti draudžiamų veiksmų. Atsižvelgiant į nuteistojo padaryto nusikaltimo pavojingumą ir pobūdį, ankstesnius teistumus, nuteistojo asmenybę ir elgesį bausmės atlikimo metu, lytį, amžių ir kitus kriterijus, turi būti sudarytos skirtingos įkalintų asmenų laikymo sąlygos.

Viena iš režimo funkcijų pasireiškia nuteistųjų įvairių teisių ribojimu. Izoliuojant nuteistuosius nuo visuomenės, ribojamos pasimatymų, išsiunčiamų ir gaunamų siuntinių skaičius, cenzūruojama korespondencija bei ribojamos kitos teisės, kurių ribojimas būtinas apsaugoti visuomenės narius. Izoliavimo tikslas atskirti nuteistuosius nuo kriminogeninio poveikio iš laisvės bei izoliuoti nuteistuosius laisvės atėmimu tarpusavyje. Nustačius privalomą elgesio tvarką ir priemones tokiai tvarkai įgyvendinti,

⁵¹ *Ibid.* 113 psl.

⁵² LR teisingumo ministro įsakymas „Dėl Kardomojo kalnimo ir laisvės atėmimo vietų apsaugos ir priežiūros instrukcijos patvirtinimo“, Valstybės žinios, 2000, Nr.73-2256.

siekama pataisyti bausmę atliekančius asmenis ir išmokyti asmenį nepažeidinėti visuomenės elgesio normų. Režimas numato nuteistųjų įtraukimą į darbą, lavinimą, kultūrinį ar kitokio pobūdžio užimtumą - nuteistieji aprūpinami materialiais, jiems garantuojama sveikatos priežiūra. Lietuvos Respublikos BVK 54 ir 115 str. numato pataisos įstaigos administracijos teisę patikrinti įeinančių į šias įstaigas ir išėinančių iš jų asmenų daiktus ir drabužius, taip pat patikrinti įvažiuojančias ir išvažiuojančias transporto priemones. Tokiu profilaktiniu būdu, užkardomos nusikalstamos veikos, kurias gali atlikti įeinantys į pataisos įstaigą asmenys bei patys nuteistieji.

Režimo pataisos įstaigoje užtikrinimo priemonės išvardijamos Lietuvos Respublikos BVK 113 str.: „pataisos įstaigų apsauga; teisės bei režimo pažeidimų prevencija ir atskleidimas; įėjimo į pataisos įstaigas ir išėjimo iš jų tvarka; pataisos įstaigų vidaus tvarka; dienotvarkė; pataisos įstaigų administracijos veiksmai nuteistųjų badavimo arba atsisakymo dirbti ar vykdyti kitus administracijos įsakymus ir nurodymus atvejais arba nuteistųjų neteisėtų grupinių veiksmų, šiurkščiai pažeidžiančių pataisos įstaigos vidaus tvarką, atvejais, taip pat specialiųjų priemonių ir šaunamojo ginklo panaudojimo pagrindai ir tvarka“.

Pažymėtina, kad dienotvarkė yra nuolatinė nenutrūkstama kasdieninė kalinių kontrolės forma, kadangi ji reglamentuoja nuteistųjų elgesį visą parą, įskaitant darbo, poilsio, buvimo gryname ore, mokymosi ir socialinės rehabilitacijos renginių, taip pat psichologinei terapijai skirtą laiką.

5.2. Nuteistųjų darbas

Nuteistųjų darbas yra viena svarbiausių iš penkių resocializacijos formų įkalinimo įstaigose. Pataisos įstaigų organizuojamos darbo vietos kuriamos ne dėl pelno pačiai pataisos įstaigai gavimo, o tam, kad darbas padėtų nuteistajam išugdyti gamybinius įgūdžius, suteikti gamybinę specialybę, kelti gamybinę kvalifikaciją - to jam gali prireikti atlikus laisvės atėmimo bausmę⁵³.

Europos įkalinimo įstaigų taisyklėse nurodoma, kad organizuojant darbą pataisos įstaigose, parenkant jo pobūdį ir metodus, reikia vadovautis bendraisiais darbo teisės principais, galiojančiais nacionalinėje teisėje. Darbas pataisos įstaigose yra specifinio pobūdžio, tačiau įvairiais įmanomais būdais turi būti siekiama jį prilyginti darbo, egzistuojančio už pataisos įstaigos ribų, sąlygoms, tikslams bei užmokesčiui⁵⁴.

⁵³ Blaževičius, J., Usik, D., Švedas, G. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras, Vilnius, 2004 -303 psl.

⁵⁴ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija (75)25 „Dėl darbo kalėjimuose“, I.4 punktus.

5.2.1. Nuteistųjų įtraukimas į darbą

BVK 125 str. 1 d. skelbiama, kad kiekvienas nuteistasis privalo dirbti. Pataisos įstaigos administracijos pareiga yra užtikrinti, kad nuteistieji būtų įdarbinti, atsižvelgiant į jų sveikatos būklę ir, jeigu įmanoma, į turimą specialybę. Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas yra pabrėžęs, kad toks darbas nelaikomas priverčiamuoju ir neprieštarauja 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4 str., kuris draudžia priverstinį ar privalomąjį darbą, kadangi ši nuostata netaikoma asmenims, iš kurių atimta laisvė arba kuris lygtinai atleidžiamas nuo kalinimo⁵⁵.

Bausmių vykdymo kodekse galimybė dirbti yra traktuojama ir kaip asmens teisė, ir kaip pareiga, priklausomai nuo bausmės atlikimo sąlygų. 125 str. nurodyta, kad kiekvienas laisvės atėmimo bausmę atliekantis nuteistasis privalo dirbti. Darbas nuteistajam tampa privaloma pareiga tik esant pataisos įstaigos administracijos siūlymui. Tuo tarpu BVK 167 straipsnis numato išimtį – nuteistieji iki gyvos galvos turi teisę patys pasirinkti dirbti ar ne.

Papildomos įtraukimo į darbą sąlygos numatomos ribotai pakaltinamiems, invalidumą turintiems bei pensinio amžiaus sulaukusiems ir bausmę pataisos įstaigose atliekantiems asmenims. Šių asmenų darbingumas nustatomas vadovaujantis 2003 m. Sveikatos apsaugos ministro įsakymu „Dėl nuteistųjų invalidų, pensinio amžiaus ir ribotai pakaltinamų asmenų darbingumo įvertinimo tvarkos patvirtinimo“⁵⁶. Gydytojas, atsižvelgęs į asmens sveikatos ir psichikos būklę, amžių, išsilavinimą, įgūdžius ir pageidavimus bei tokiam asmeniui siūlomo darbo pobūdį ir sąlygas, pateikia išvadą, ar toks asmuo gali dirbti jam pataisos įstaigos pasiūlytą darbą. Taip pat būtinas ir pačių nuteistųjų rašytinis sutikimas dirbti.

Nuteistieji įtraukiami į darbą atsižvelgiant ne tik į jų specialybę bei darbingumą, kurį nustato medikai, bet ir į esamas laisvas pareigas ir darbo vietas. Dažniausiai pataisos įstaigose nuteistieji dirba ūkio aptarnavimo darbus. Siekiant, kad dirbančiųjų nuteistųjų skaičius didėtų, valstybė imasi priemonių, kad darbo vietos būtų organizuojamos ne tik pačiose pataisos įstaigose, bet ir valstybinėse įmonėse prie pataisos įstaigų bei gamybos baruose. 2002 m. gruodžio 10 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė nutarimu Nr. 1921

⁵⁵ „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtąjo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, Valstybės žinios. 1995, Nr. 9-199.

⁵⁶ Valstybės žinios, 2003, Nr. 43-1984.

patvirtino Darbo vietų steigimo pataisais įstaigose, valstybės įmonėse prie pataisais įstaigų ir šių įmonių pastatų ir technologinių įrengimų renovacijos 2004-2006 metų programą⁵⁷, kurios tikslas – pasiekti, kad darbas taptų prieinamas visiems norintiems dirbti nuteistiesiems, o per 3 metus valstybės įmonėse prie pataisais įstaigų būtų sukurta pakankamai darbo vietų dirbti ne mažiau kaip 30 procentų visų nuteistųjų.

Minėtos valstybės įmonės veikia pagal Valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymą⁵⁸, o jų įstatus patvirtino teisingumo ministras savo įsakymu "Dėl kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių valstybės įmonių įstatų patvirtinimo"⁵⁹.

Viena efektyviausių priemonių siekiant išlaikyti ir sukurti naujas darbo vietas nuteistiesiems valstybės įmonėse prie pataisais įstaigų yra Viešųjų pirkimų įstatymo⁶⁰ 87 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kurioje nustatyta, kad institucijos, atlikdamos supaprastintus pirkimus valstybės ir savivaldybių biudžetų lėšomis, ne mažiau kaip 10 procentų visų biudžeto asignavimų, numatytų biudžeto programų sąmatoje prekėms ir paslaugoms pirkti bei materialiajam turtui įsigyti, privalo skirti pirkimams iš įmonių, be kita ko, kuriose dirba daugiau kaip 50 procentų nuteistųjų, atliekančių arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes.

Taip pat gali būti sudarytos sąlygos nuteistiesiems dirbti kontrahentiniuose objektuose, t.y. nuteistieji dirba gamybos srityje, kuriai vadovauja kitų žinybų, savivaldybių ar privačiam kapitalui priklausančios įmonės. Tokie darbai organizuojami tiek pataisais įstaigos ar prie jos esančios valstybinės įmonės teritorijoje, tiek ir už pataisais įstaigų ribas, laikantis nuteistųjų izoliavimo ir apsaugos reikalavimų.

Lietuvos Respublikos BVK 134 str. nurodyta, kad nuteistieji gali būti įtraukti į nemokamus pataisais įstaigos ir gretimų teritorijų tvarkymo darbus. Tai gali būti aplinkos bei vidaus patalpų tvarkymo darbai, smulkus gyvenamųjų ar nuteistųjų lankomų patalpų remontas, sporto, mokymosi ar kitų nuteistųjų naudojamų įrenginių tvarkymas ir pan. Atliekami darbai skirti prižiūrėti ir gerinti nuteistųjų buities ir kultūros sąlygas. Tokia privaloma pareiga nustatoma dirbant minėtus darbus pagal pataisais įstaigos administracijos sudarytą grafiką paeiliui ne darbo metu, t.y. baigus pagrindinį darbą arba poilsio dienomis, ir ne ilgiau nei dvi valandas per dieną. Į nemokamus darbus nuteistieji įtraukiami pataisais įstaigos administracijos teikimu.

⁵⁷ Valstybės žinios, 2002, Nr.118-5303.

⁵⁸ Valstybės žinios, 1994, Nr. 102-2049; 2004, Nr. 4-24.

⁵⁹ Valstybės žinios 2000, Nr. 99-3149; 2003, Nr. 37-1631, Nr. 58-2626, Nr. 121-5498.

⁶⁰ Valstybės žinios, 2006, Nr. 4-102.

5.2.2. Nuteistųjų darbo sąlygos

Dirbančių pataisos įstaigose nuteistųjų darbo sąlygoms keliami tokie pat reikalavimai, kaip ir laisvėje dirbantiems darbuotojams. Pagrindines sąlygas reguliuoja darbo įstatymai, o BVK numato tik kai kuriuos ypatumus. Nuteistųjų, kurie laisvės atėmimo bausmę atlieka atvirose kolonijose, nepilnamečių pataisos namuose, bei nuteistųjų, pripažintų invalidais, darbo ir poilsio laiką reglamentuoja tik Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Taip pat darbuotojų ir dirbančių nuteistųjų saugos ir sveikatos klausimus reguliuoja ir kiti specialūs teisės aktai: Darbuotojų sveikatos ir saugos įstatymas, Socialinės apsaugos ir darbo ministro ir Sveikatos apsaugos ministro įsakymu patvirtinti Instruktavimo, mokymo ir atestavimo darbuotojų saugos ir sveikatos klausimais nuostatai, Kalėjimo departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymu patvirtinti Laisvės atėmimu nuteistų asmenų, valdančių potencialiai pavojingus įrenginius, mokymo ir atestavimo darbuotojų saugos ir sveikatos apsaugos klausimais nuostatai ir kt.

BVK 128 str. 1 dalyje nurodyta, kad laisvės atėmimo bausmę atliekantiems asmenims nustatoma ne ilgesnė nei 8 valandų darbo diena. Nepertraukiamai veikiančiose valstybinėse įmonėse prie pataisos įstaigos, atskiruose cechuose, baruose, atliekant darbus, kur yra pamainos režimas, taip pat jei dėl techninių gamybos sąlygų nesant galimybės laikytis nustatytos kasdieninės ir kassavaitinės darbo trukmės, dirbantiems nuteistiesiems leidžiama taikyti suminę darbo laiko apskaitą, su sąlyga, kad išdirbtų darbo valandų skaičius per savaitę neviršija 48 valandų, o darbo diena trunka ne ilgiau nei 12 valandų. Tokiu atveju, pataisos įstaiga privalo garantuoti nuteistajam Lietuvos Respublikos darbo kodekse nustatytą paros bei savaitės nepertraukiamo poilsio trukmę.

Jei bausmė atliekama Gydyimo-pataisos namuose, nutiestiesiems darbo trukmė nustatoma individualiai, remiantis gydytojų pateiktomis išvadomis dėl nuteistųjų sveikatos būklės.

Nuteistiesiems kiekvieną savaitę turi būti suteikiamos dvi poilsio dienos. Jei nėra darbo kodekse numatytų aplinkybių, pvz., darbai turi būti nepertraukiamai atliekami dėl techninių gamybos sąlygų, būtina užbaigti neatidėliotinus remonto ir krovus darbus⁶¹ ir pan., draudžiama paskirti nuteistąjį dirbti poilsio ir švenčių dienomis. Jei nuteistajam tenka dirbti minėtomis dienomis, jam kitomis dienomis turi būti skiriamas poilsis arba šios dienos turi būti pridėtos prie nuteistajam suteikiamų atostogų.

⁶¹ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569, 162 str.

Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacijoje Nr. R(82)16 „Dėl kalinių atostogų“ teigiama, jog kalinių atostogos yra vienas iš būdų palengvinti kalinių socialinę reintegraciją, todėl valstybių vyriausybėms rekomenduojama suteikti kaliniams kuo dažniau atostogas gydymosi, mokslo, darbo, šeimos ir kitais socialiniais pagrindais⁶². BVK 130 str. įtvirtinta dirbančių nuteistųjų, atlikusių ne mažiau nei vienuolika mėnesių bausmės ir neturinčių galiojančių nuobaudų, teisė į 14 dienų nemokamas atostogas per vienerius metus, kurios įskaičiuojamos į bausmės atlikimo laiką. Tokia teise pasinaudoti gali ne visi nuteistieji, o tik tie, kurie laisvės atėmimo bausmę atlieka atvirose kolonijose, nepilnamečių pataisos namuose ar pataisos namuose lengvosios ir paprastosios grupių laikymo sąlygomis. Taigi iš išvardinto sąrašo matyti, kad teisės į nemokamas atostogas neturi nuteistieji, kalintys pataisos namuose drausmės grupės laikymo sąlygomis arba kalėjime. Pataisos įstaigos direktoriaus įsakymu nemokamų atostogų metu nuteistiesiems, bausmę atliekantiems pataisos namuose lengvosios grupės laikymo sąlygomis, taip pat nuteistiesiems nepilnamečiams bei invalidams gali būti leista parvykti į namus.

5.2.3. Nuteistųjų teisė užsiimti individualia darbine ar kūrybine veikla bei mokslinė, meninė ar kitokia veikla

Siekiant, kad nuteistieji būtų užsiėmę visą darbo dieną, kaliniams, bausmę atliekantiems atvirose kolonijose ar pataisos namuose lengvosios grupės laikymo sąlygomis, papildomai (be numatyto pagrindinio darbo) pataisos įstaigoje jų pačių pageidavimu gali būti leidžiama verstis ir kitokiomis užimtumo ir darbo formomis, tarp jų - individualia darbine ar kūrybine veikla.

Nuteistiesiems leidžiama užsiimti tokia individualia darbine ar kūrybine veikla, kuri po paleidimo iš pataisos namų ar atvirosios kolonijos padėtų nuteistiesiems lengviau integruotis į visuomenę, gerbti darbą ir teisėtai būdais išlaikyti save, o tuo pačiu ir nenusikalsti. Griežtai draudžiama užsiimti tokia veikla, kuri prieštarautų bausmės paskirčiai ir pagrindiniams socialinės nuteistųjų rehabilitacijos tikslams.

Tokia veikla paprastai leidžiama užsiimti laisvu nuo darbo pataisos įstaigoje metu, tačiau pataisos įstaigos direktoriui leidus, individuali darbinė ar kūrybinė veikla galima ir vietoj darbo, kai nuteistasis apskritai nėra įtrauktas į darbą pataisos įstaigoje, vastybinėje įmonėje prie pataisos įstaigos arba į kitą darbą ne pataisos įstaigoje.

⁶² Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Nr. R(82)16 Valstybėms–narėms dėl kalinių atostogų, 1 punktas.

Pataisos įstaigos vidaus tvarkos taisyklių XXII skyriuje numatyta, kad nuteistieji atviroje kolonijoje laisvu nuo darbo pataisos įstaigoje metu individualia darbine ar kūrybine veikla gali užsiimti aptvertoje tvora atviros kolonijos teritorijoje, o tie, kuriems leista gyventi šalia atviros kolonijos – ribose, nutolusiose nuo atvirosios kolonijos buveinės ne daugiau nei 5 km.

Pataisos namuose nuteistiesiems individualia darbine ar kūrybine veikla, laisvu nuo darbo metu, leidžiama užsiimti gyvenamojoje arba gamybinėje zonoje.

Esant būtinybei dėl nuteistojo individualios darbinės ar kūrybinės veiklos pobūdžio, jam BVK 154 str. numatytais pagrindais gali būti leista be sargybos išvykti už pataisos įstaigos ribų.

Nuteistiesiems mokslininkams, turintiems aukšto lygio žinių, menininkams, retų specialybių ar profesijų bei aukštos kvalifikacijos specialistams bausmių vykdymo įstatymai numato išimtines teises – pataisos įstaigos direktoriaus leidimu užsiimti moksline, menine veikla arba veikti pagal savo profesiją vietoj privalomo darbo nuteistiesiems. Skirtingai nuo teisės užsiimti individualia darbine ar kūrybine veikla, teisę užsiimti moksline ar menine veikla bei veikti pagal specialybę turi visų pataisos įstaigos rūšių kaliniai, išskyrus bausmę atliekančius drausmės laikymo sąlygomis. Kitas skirtumas - tokia veikla užsiimama ne laisvu nuo darbo laiku, o vietoj jo.

5.2.4. Nuteistųjų darbo apmokėjimas

2002 metais priimtame Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarime „Dėl nuteistųjų darbo apmokėjimo tvarkos“⁶³ nustatytos nuteistųjų atliekamų darbų kategorijos, tarifiniai valandiniai atlygiai bei mėnesinės algos.

Atliekantiems laisvės atėmimo bausmę už darbą mokama arba pagal nuderbtą laiką, nustatant tarifinius valandinius atlygio koeficientus, arba pagal nuderbto darbo kiekį ir kokybę. Esant pastoviems kokrečios apimties, ilgalaikiams, nenormuotiems darbams, už darbą atlyginama nustačius mėnesinę algą.

Įdarbintiems įstaigose ir įmonėse ir atliekantiems gamybos technologinių procesų darbus nuteistiesiems dažniausiai taikoma vienetinė darbo apmokėjimo sistema.

Dirbantys nuteistieji gali būti įmonės administracijos nustatyta tvarka premijuoti iš darbo apmokėjimui skirtų lėšų ar likutinio pelno. Už labai gerai atliktas vienkartinės ypatingas užduotis arba už labai gerą darbą kartą per 1 darbo metus nuteistuosius gali paskatinti pinigine premija iš biudžetinėje sąmatoje darbo apmokėjimui skirtų lėšų. Taip

⁶³ Valstybės žinios, 2002, Nr. 17-675

pat įstaiga ar įmonė už sunkių bei svarbių užduočių įvykdymą gali nustatyti konkrečiam terminui nuteistiesiems mokėti iki 20 procentų valandinio tarifinio algos dydžio atlygio priedą.

Už viršvalandinį darbą nuteistajam mokama pusantro jam nustatyto valandinio tarifinio atlygio (mėnesinės algos), o jei apmokėjimas yra vienetinis - prie darbo užmokesčio sumos papildomai mokama 50 procentų valandinio tarifinio atlygio.

Dirbantiems nuo 10 valandos vakaro iki 6 valandos ryto (nakties metu) nuteistiesiems papildomai mokama pusantro jiems nustatyto valandinio tarifinio atlygio (mėnesinės algos).

Darbas poilsio arba švenčių dienomis nuteistiesiems kompensuojamas suteikiant per mėnesį kitą poilsio dieną arba mokant dvigubą nuteistajam nustatytą valandinį ar dieninį atlygį, bet nesuteikiant papildomos poilsio dienos.

Nuteistoms moterims už laikotarpį, kuriam jos įstatymų nustatyta tvarka atleidžiamos nuo darbo dėl nėštumo ir gimdymo, nemokama.

5.2.5. Laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų socialinės garantijos

Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rezoliucijoje (62)2 „Dėl kalinių rinkiminių, civilinių ir socialinių teisių“ teigiama, kad pats įkalinimo faktas neatima iš asmens jo socialinių teisių. Todėl, jei įstatymai patys nenumato kitokios tvarkos, nuteistųjų pensijos, įvairių rūšių pašalpos ir kitos pajamos, priklausančios nuteistajam, yra įskaitomos į jo asmeninę sąskaitą.

Nuteistieji valstybiniu socialiniu draudimu nedraudžiami, taigi jų darbo laikas atliekant bausmę į valstybinio socialinio draudimo stažą neįskaitomas. Tačiau už jų darbo laiką kaliniai privalomai draudžiami socialiniu nelaimingų atsitikimų darbe bei profesinių ligų draudimu. Nuteistieji, atlikę bausmę ar kitais įstatymo numatytais atvejais anksčiau atleisti nuo jos ir išėję į laisvę, turi teisę gauti vienkartinę nedarbingumo kompensaciją⁶⁴. Išmokų mokėjimo tvarka reglamentuojama Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu „Dėl Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“⁶⁵.

⁶⁴ Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas. Valstybės žinios, 1999, Nr. 110-3207; 2003, Nr.114-5114.

⁶⁵ Valstybės žinios, 2004, Nr. 44-1448.

Nuteistieji gali draustis savanorišku valstybiniu socialiniu draudimu, sudaryti sutartis su pensijų fondu Papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymo⁶⁶ nustatyta tvarka.

Europos įkalinimo įstaigų taisyklėse rekomenduojama, atskaičius tam tikrą kalinių pajamų dalį, sukurti santaupų fondus, kurie būtų perduoti nuteistiesiems paleidimo į laisvę metu. Lietuvos Respublikos BVK 132 str. numato 2 santaupų fondų sudarymo formas: socialinės paramos nuteistiesiems fondas ir neliečiama 5% asmeninės nuteistojo sąskaitos dalis (išskyrus atvirose kolonijose).

Vadovaujantis 2003 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtinta „Socialinės paramos nuteistiesiems fondo sudarymo ir jų lėšų naudojimo tvarka“⁶⁷, atskaitymų nuo dirbančiojo nuteistojo bendros darbo užmokesčio sumos į socialinės paramos nuteistiesiems fondą dydis atvirose kolonijose yra 10 procentų, pataisos namuose, gydymo-pataisos namuose bei kalėjimuose – 25 procentai, o nepilnamečių pataisos namuose – 20 procentų. Surinktos lėšos panaudojamos pašalpoms būtiniausiems reikmenims įsigyti, pašalpoms paleidžiamiesiems iš pataisos įstaigų nuteistiesiems, neturintiems pinigų asmeninėse sąskaitose, nuteistiesiems, kurie mokosi bendrojo lavinimo ar profesinėse mokyklose, sveikatos priežiūros reikmenims įsigyti ir t.t.

Padarius iš nuteistųjų darbo užmokesčio išskaitas į socialinės paramos nuteistiesiems fondą ir neliečiamą asmeninės sąskaitos dalį, daromi atskaitymai pagal vykduomuosius ir dokumentus Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka: dėl nuteistojo padarytos nusikalstamos veikos atsiradusios žalos atlyginimas, bausmės atlikimo pataisos įstaigoje metu sukeltos materialinės žalos atlyginimas ir t.t.

Nuteistiesieji, bausmę atliekantys pataisos įstaigose paprastosios ir lengvosios grupių laikymo sąlygomis, taip pat labiau socialiai pažeidžiami nuteistieji, kurių asmeninėse sąskaitose sukaupta mažiau nei 1 MGL pinigų suma, iki bausmės atlikimo pabaigos likus ne ilgiau kaip šešiams mėnesiams pataisos įstaigos direktoriaus įsakymu gali būti atleisti nuo išskaitų į socialinės paramos nuteistiesiems fondą.

5.3. Socialinė rehabilitacija

Europos kalinimo įstaigų taisyklių 70 taisyklės 1 punkte įtvirtinta nuostata, kad atvykusius bausmę atlikti pataisos įstaigoje nuteistuosius reikėtų kuo greičiau pradėti ruošti išėjimui į laisvę, akcentuojant, jog nuteistieji išlieka visuomenės dalimi.

⁶⁶ Valstybės žinios, 1999, Nr. 55-1765; 2003, Nr. 75-3473.

⁶⁷ Valstybės žinios, 2003, Nr. 37-1617.

Socialinės reabilitacijos programos ir jų vykdymo tvarka nustatyta Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse. Numatytos 3 rūšių socialinės reabilitacijos programos: naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programa, nuteistųjų integracijos į visuomenę programa bei bausmės atlikimo laikotarpiu vykdomos nuteistųjų pataisos programos⁶⁸.

Atsižvelgiant į individualius naujai atvykusio nuteistojo poreikius, sugebėjimus bei socialinius ryšius, parengiama jo laikymo pataisos įstaigoje programa. Pataisos programos apima dorovinį ir kultūrinį nuteistųjų auklėjimą, teisinį švietimą, fizinį lavinimą ir t.t.

Integracijos į visuomenę programos⁶⁹ tikslas – rengiamiems paleisti iš laisvės atėmimo vietų asmenims suteikti teisinių ir socialinių žinių, kuriomis jie galės pasinaudoti adaptuodamiesi visuomenėje ir teisėtais būdais tenkindami savo socialinius poreikius. Tokios programos tikslas padeda ugdyti nuteistųjų gyvenimo įgūdžius, suteikia asmeniui savarankiško gyvenimo pagrindus ir mažina pakartotinio nusikalstamumo tikimybę.

Taigi, nuteistųjų laisvės atėmimu socialinę reabilitaciją galima apibrėžti kaip sistemingą pataisos įstaigų administracijos, kitų valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų, visuomeninių organizacijų bei kitų kompetetingų juridinių ir fizinių asmenų, taip pat ir pačių nuteistųjų organizuojamą teisės aktais numatyta tvarka veiklą, kurios metu panaudojant nuteistųjų adaptacijos, pataisos ir integracijos į visuomenę programas bei atskiras priemones, siekiama, kad atlikęs bausmę nuteistasis būtų integruotas į visuomenės gyvenimą, o savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis.

Nuteistųjų socialinę reintegraciją reglamentuoja nemažai teisės aktų, nuteistasis įkalinimo įstaigoje yra ruošiamas išėjimui į laisvę, tačiau asmuo atlikęs bausmę ir išėjęs į laisvę, vis dėlto ne retai susiduria su sunkumais integruojantis į visuomenę.

5.4. Bendrasis lavinimas

Asmens teisė į mokslą įtvirtinta Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 26 straipsnyje⁷⁰, nurodant, kad mokslas yra viena iš priemonių brandinti žmogaus asmenybę, savitarpio supratimą bei išmokyti jį gerbti žmogaus teises ir pagrindines laisves. Dėl šios priežasties pradinis žmogaus lavinimas yra laikomas privalomu.

⁶⁸ Bausmių vykdymo kodekso komentaras, 388 psl.

⁶⁹ 2004 m. gegužės 24 d. Teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas Nr. 4/07-132 „Dėl tipinės naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programos ir tipinės nuteistųjų integracijos į visuomenę programos patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2004, Nr. 87-3192.

⁷⁰ Generalinės Asamblėjos priimta ir paskelbta 1948 m. gruodžio 10 d. rezoliucija 217 A (III). Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497.

Tipinėse minimaliose elgesio su kaliniais taisyklėse nurodyta, kad neraštingų kalinių ir jaunimo mokymas yra privalomas. Toks mokymas turi atitikti šalies švietimo sistemą, kad bausmę atlikę asmenys būdami laisvėje galėtų toliau tęsti pradėtą mokslą.

Bendrasis lavinimas suvokiamas kaip ugdymas pagal pradinio, pagrindinio, vidurinio ir atitinkamas specialiojo ugdymo programas, kurių tikslas yra suteikti bendrąjį raštingumą, ugdyti tautinį sąmoningumą, išugdyti siekimą ir gebėjimą apsispręsti, pasirinkti, įdiegti profesinės kompetencijos pradmenis ir pan.⁷¹

Nuteistųjų bendrasis lavinimas svarbus ir tuo, kad keliant asmens intelekto lygį, galima lengviau pasiekti ir kitų pataisos priemonių tikslus. Nuo išsilavinimo priklauso drausmės ir tvarkos pataisos įstaigoje palaikymas, nuteistųjų ir administracijos darbuotojų santykiai, darbo rezultatų kokybė, įgyjama daugiau teigiamų savybių ir pan.

Organizuojant lavinimą pataisos įstaigose, bendradarbiaujama su įvairiomis švietimo institucijomis. Šiame procese vadovaujama ne tik nacionaliniais teisės aktais (Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos švietimo įstatymu, Laisvės atėmimu nuteistųjų asmenų bendrojo lavinimo organizavimo nuostatais, patvirtintais Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 8 d. nutarimu Nr. 206, Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendraisiais nuostatais, patvirtintais Švietimo ir mokslo ministro 1999 m. rugpjūčio 23 d. įsakymu Nr.966, Lietuvos Respublikos BVK), bet ir tarptautiniais, reglamentuojančiais bendrojo lavinimo esminius klausimus. 1989 m. spalio 13 d. Europos Tarybos rekomendacijoje „Dėl kalinių bendrojo lavinimo kalėjimuose“⁷² nurodoma, kad kalinių bendrasis lavinimas turi būti toks, koks teikiamas panašaus amžiaus asmenų grupėms išoriniame pasaulyje ir turi apimti klasėse dėstomus dalykus, profesinį mokymą, kūrybinę ir kultūrinę veiklą, fizinį lavinimą ir sportą, socialinį mokymą ir sąlygas darbui bibliotekose.

Lietuvos Respublikos BVK 147 straipsnyje nustatyta, kad pataisos įstaigose organizuojamas nuteistųjų iki 16 metų bendrasis lavinimas, kurio užtikrinimo tvarką nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė, o organizuoja apskričių viršininkai, esant rašytiniam Kalėjimų departamento prie Teisingumo ministerijos prašymui ir rašytiniam Švietimo ir mokslo ministerijos sutikimui. Vyresnių negu 16 metų nuteistųjų bendrasis lavinimas gali būti organizuojamas tik rašytiniu nuteistųjų pageidavimu. Tokia pati taisyklė galioja ir nuteistiesiems, turintiems invalidumą, ir ribotai pakaltinamiems asmenims, tačiau papildomai būtinas gydytojų leidimas.

⁷¹ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. Valstybės žinios, 1991, Nr. 23-593; 2003, Nr. 63-2853.

⁷² Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Nr. R (89) 12 valstybėms–narėms „Dėl bendrojo lavinimo kalėjimuose“, 2 punktas.

Priklausomai nuo besimokančių asmenų skaičiaus, pataisos įstaigose gali veikti: mokyklos, klasės, švietimo konsultaciniai punktai, dirbantys pagal Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintus mokymo planus ir programas. Pataisos įstaigose, išskyrus nepilnamečių pataisos namus, mokykla steigiama esant ne mažiau 80 nuteistųjų, pareiškusių norą mokytis. Tuo tarpu nepilnamečių pataisos namuose - kai yra ne mažiau kaip 80 nuteistųjų iki 16 metų, nebaigusių pagrindinės mokyklos. Klasės steigiamos, kai yra nuo 5 iki 80 moksleivių iki 16 metų, nebaigusių pagrindinės mokyklos. Švietimo konsultaciniai punktai organizuojami esant 30 ir daugiau norinčiųjų mokytis nuteistųjų. Šiame punkte nuteistieji gali mokytis tiek pagal mokymo programą, tiek kai kurių disciplinų.

Pataisos įstaigos administracija skiria patalpas, kurių plotas atitinka bendrojo lavinimo mokyklų patalpoms bei higienos tarnybos nustatytus reikalavimus, užtikrina mokytojų, mokyklos vadovybės bei pagalbinio personalo bendradarbiavimą su pataisos įstaigų tarnybų darbuotojais nuteistųjų auklėjimo ir socialinės reabilitacijos klausimais, gali lankytis pamokose, dalyvauti pedagogų tarybos posėdžiuose ir t.t.⁷³

Baigusiems devynias klases ir išlaikiusiems pagrindinės mokyklos baigimo egzaminus, taip pat nuteistiesiems, baigusiems dvylika klasių ir išlaikiusiems brandos egzaminus, išduodami Švietimo ir mokslo ministerijos nustatyto pavyzdžio dokumentai, kurie yra saugomi nuteistųjų asmens bylose ir išduodami nuteistiesiems paleidžiant juos į laisvę.

5.5. Profesinis mokymas

Nuteistieji turi teisę įgyti valstybinį standartą atitinkantį profesinį išsilavinimą. Profesinis nuteistųjų mokymas organizuojamas jiems pageidaujant. Nuteistieji turi teisę patys pasirinkti profesiją pagal pataisos įstaigos pateiktą sąrašą ir turimą mokymo bazę.

Profesinio mokymo įstatymo⁷⁴ 8 straipsnyje nustatyta, kad specialias profesines mokyklas pataisos įstaigose steigia Švietimo ir mokslo ministerija Vyriausybės nustatyta tvarka. Tokiose mokylose steigiamos pirmos ir ketvirtos pakopos grupės. Pirmajai pakopai priklauso nebaigę pradinės, vidurinės bendrojo lavinimo mokyklų nuteistieji arba jas baigę.

Mokymo metu nuteistieji privalo stropiai mokytis, gerbti pedagogus ir kitus mokyklos darbuotojus, laikytis mokyklos nuostatų ir Pataisos įstaigos vidaus tvarkos

⁷³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 8 d. nutarimas Nr. 206 "Dėl laisvės atėmimu nuteistų asmenų bendrojo lavinimo, profesinio ugdymo ir profesinio mokymo gamyboje organizavimo". Valstybės žinios, 1995, Nr. 14-333.

⁷⁴ Valstybės žinios, 1997, Nr. 98-2478; 2007, Nr. 43-1627.

taisyklių ir t.t. Atlikusiems mokymo plane numatytus uždavinius nuteistiesiems leidžiama laikyti baigiamuosius kvalifikacijos egzaminus. Išlaikius šiuos egzaminus, išduodami nustatyto pavyzdžio kvalifikacijos pažymėjimai, saugomi nuteistųjų bylose ir išduodami juos paleidus į laisvę.

6. Materialinė nuteistųjų atsakomybė

Sąlygos, kurioms esant nuteistiesiems atsiranda materialinė atsakomybė, nesiskiria nuo sąlygų, kurioms esant atsiranda materialinė laisvėje esančių asmenų atsakomybė, išskyrus tam tikras išimtis. BVK reguliuoja tik turtinės žalos, kurią padaro tokie nuteistieji, atlyginimą, o neturtinės žalos atlyginimas vyksta vadovaujantis Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nuostatomis.

Bausmės atlikimo metu kaliniai yra materialiai atsakingi valstybei už materialinę žalą, padarytą vykdant darbinės pareigas (netinkamos kokybės produktų pagaminimas, pataisos įstaigos duotų priemonių sugadinimas ir pan.) ir už žalą, padarytą kitokiais veiksmais, kurios dydį numato civilinės bei darbo teisės teisės aktai. Žala pasireiškia pataisos įstaigos ar prie jos esančios valstybės įmonės turto sugadinimu arba sunaikinimu, turtinėmis išlaidomis, negautomis pajamomis. Ji išieškoma motyvuotu pataisos įstaigos administracijos direktoriaus aktu. Tuo tarpu žalos, padarytos nusikalstama veikla, dydį nustatyti gali tik teismas pagal gautą civilinį ieškinį. Nuostoliai turi būti atlyginti visiškai, nebent teismas, atsižvelgęs į atsakomybės prigimtį, turtinę padėtį, sumažina nuostolių atlyginimo dydį.

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos darbo kodekso 253 str., dirbantis nuteistasis privalo atlyginti materialinę žalą, kuri atsirado dėl: turto netekimo ar jo sugadinimo, medžiagų poreikio, netinkamo materialinių vertybių saugojimo, susidariusių išlaidų dėl sugadintų daiktų ir kitokių darbo taisyklių, pareiginių ar kitokių instrukcijų pažeidimo.

Nuteistajam išėjus į laisvę, žala, kurios jis neatlygino bausmės atlikimo metu, gali būti išieškoma teismo sprendimu įstatymų nustatyta tvarka.

7. Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą vizitai Lietuvoje

Lietuvos Respublikoje stengiamasi visais įmanomais teisiniais būdais užtikrinti nuteistų kriminalinėmis bausmėmis asmenų teises, tačiau neretai jos būna pažeidžiamos. Garantuojama teisių apsauga ne visada atitinka tarptautinių kalinių teisinę padėtį reglamentuojančių teisės aktų, prie kurių yra prisijungsi Lietuvos Respublika, reikalavimų. Asmenys, kurių teisės buvo pažeistos ar neteisėtai apribotos gali jas apginti ne tik nacionaliniuose teismuose, bet ir kreiptis į tarptautines institucijas, pvz. Europos žmogaus teisių teismą, kad būtų imtasi priemonių šiems pažeidimams pašalinti. Tokia teisė įsigaliojo 1995 m. birželio 20 dieną.

Dažniausiai kaliniai pareiškėjai savo peticijoje nurodydavo tokias, jų nuomone, kankinančias, žiaurias arba žeminančias jų garbę ir orumą aplinkybes:

- 1) atsisakymas nuteistąjį perkelti iš vienos pataisos įstaigos į kitą;
- 2) atsisakymas nuteistąjį toje pačioje pataisos įstaigoje perkelti iš vienos kameros į kitą;
- 3) netinkama sergnačiųjų tuberkulioze nuteistųjų sveikatos priežiūra;
- 4) netinkamas gydymas nuo hepatito C;
- 5) nuteistojo asmeninių daiktų patikrinimas;
- 6) nuteistojo perkėlimas iš laisvės atėmimo vietų ligoninės į kitą pataisos įstaigą;
- 7) bendros kalinimo sąlygos⁷⁵.

Visgi Europos žmogaus teisių teismas dažniausiai pripažindavo tik tas peticijų dalis, kuriose skudžiamasi dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 3 ir 8 straipsnių. Dauguma Teismo sprendimų, kuriuose konstatuotas Konvencijos 8 straipsnio pažeidimas, priimta dėl gaunamų ir išsiunčiamų nuteistųjų laiškų cenzūros.

1987 m Europos konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą⁷⁶ pagrindu įsteigtas Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (toliau Komitetas). Vadovaudamasis Konvencijos 1 str., Komitetas tiria asmenų, iš kurių atimta laisvė, priežiūrą. Komiteto nariai inspektuoja laisvės atėmimo įstaigas, kad galėtų susipažinti su

⁷⁵ ŠVEDAS, G. *Europos žmogaus teisių teismo sprendimai bylose prieš Lietuvą bausmių vykdymo klausimais*. Vilnius, 2008, 9psl.

⁷⁶ Valstybės žinios, 1998, Nr. 86-2393

asmenų, iš kurių atimta laisvė, laikymo sąlygomis ir, jei vizitų metu nustato pažeidimus, pateikia valstybėms rekomendacijas dėl sąlygų gerinimo.

Pirmą kartą Lietuvoje Komiteto siūsti asmenys apsilankė 2000 metais. Jie nustatė elgesio su įkalintaisiais neatitinkamus tarptautiniams standartams bei pateikė atitinkamas rekomendacijas dėl policijos pareigūnų apmokymų, medicinos ekspertizės skyrimo kilus įtarimams, kad prieš nuteistąjį buvo panaudotas fizinis smurtas bei atsakomybės už tokius neteisėtus veiksmus, asmenų laikymo policijos areštinėje sąlygų gerinimo, apklausos atlikimo tvarkos bei pasiūlė įvesti vientisą laikymo policijos areštinėje protokolą, rašomą atskirai kiekvienam laikomajam.⁷⁷

Atsižvelgiant į Ministrų Komiteto rekomendaciją Nr. R (99) „Dėl įkalinimo įstaigų perpildymo ir įkalintų asmenų skaičiaus didėjimo“, Komitetas rekomendavo sumažinti tardymo izoliatorių ir pataisos įstaigų perpildymą, didinti tenkantį vienam įkalintajam plotą iki 4 m², sudaryti įkalintiems galimybes užsiimti įvairia tikslinga veikla ir taip sumažinti smurtavimą tarp pačių nuteistųjų, patobulinti sveikatos apsaugos teikimą, tenkinti asmenų socialinius poreikius padidinus galimų pasimatymų skaičių.

2004 m. vasario mėnesį įvyko antrasis vizitas. Pirmą kartą komisijos nariai lankėsi nepilnamečių laisvės atėmimo institucijoje ir psichiatrijos ligoninėje.

Komiteto nariai toliau nagrinėjo klausimus, iškilusius pirmojo vizito metu. Daugiausia dėmesio buvo skiriama policijos elgesiui su sulaikytais asmenimis ir šiems asmenims taikomoms teisinėms garantijoms, laikymo kalėjimuose ir areštinėse sąlygoms iširti ir įvertinti. Buvo konstatuota, kad prokurorai ir kitos teisėsaugos institucijos nepakankamai griežtai kontroliuoja policijos veiklą bei nepakankamai reaguoja į gautus duomenis apie netinkamą elgesį su sulaikytais ir suimtais asmenimis⁷⁸.

Vadovaujantis Komiteto siūstos delegacijos narių rekomendacijomis, Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras 2004 m. lapkričio 18 d. įsakymu Nr. I-177 „Dėl priemonių užtikrinant sulaikytų ir suimtų asmenų apsaugą nuo kankinimo, kitokio žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio arba baudimo“ įpareigojo apygardų ir apylinkių vyriausiuosius prokurorus imtis būtinų priemonių užtikrinti sulaikytų ir suimtų asmenų apsaugą nuo kankinimo ir kitokio žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio arba baudimo, nedelsiant pradėti ikiteisminį tyrimą gavus informacijos apie sulaikytojo ar

⁷⁷ Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 23 February 2000. Strasbourg, 18 October 2001, <http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2001-22-inf-eng.htm>.

⁷⁸ Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from February 2004. Strasbourg, 23 February 2006, <http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2006-09-inf-eng.htm>.

suiuntojo kankinimo, kitokio žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar baudimo atvejį ir duoti rašytinę užduotį specialistui atlikti nukentėjusiojo apžiūrą, kontroliuoti pavaldžių prokurorų šio įsakymo reikalavimų vykdymą ir atlikti kitus veiksmus.

Trečią kartą Lietuvoje Komiteto deleguoti asmenys vizitavo 2008 metų balandžio 21 – 30 dienomis. Delegacija lankėsi Jonavos, Kauno, Kupiškio, Panevėžio, Rokiškio, Šiaulių, Trakų, Vilniaus policijos komisariatuose, Lukiškėse, Pravieniškėse ir kitose laisvės atėmimo vietose. Taip pat pirmą kartą komisijos nariai lankėsi teismo psichiatrijos ligoninėje ir socialinės rūpybos institucijose. Jie buvo supažindinti su priemonėmis, kurių Lietuvos Respublikos valdžia ėmėsi įgyvendindama Komiteto rekomendacijas, pateiktas ankstesniųjų apsilankymų metu. Delegacija tikrino nepilnamečių ir įkalintųjų iki gyvos galvos padėtį, analizavo policijos elgesį su asmenimis, iš kurių atimta laisvė bei sulaikytųjų laikymo policijoje sąlygas⁷⁹.

⁷⁹ Visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 30 April 2008. Strasbourg, 6 May 2008, <http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2008-05-06-eng.htm>.

Išvados

1. Teismui pripažinus asmenį kaltu padarius nusikalstamą veiką ir priėmus apkaltinamąjį nuosprendį, asmens teisinė padėtis pasikeičia – nuteistasis įgyja specialųjį nuteistojo teisinį statusą. Nuteistojo teisinė padėtis – tai visuma subjektyvių teisių, laisvių ir pareigų, kurias, įsiteisėjęs apkaltinamajam teismo nuosprendžiui, turi nuteistasis bausmės atlikimo laikotarpiu.

Nuteistųjų teisinė padėtis tiesiogiai priklauso nuo paskirtos bausmės rūšies. Bausmės, nesusijusios su laisvės atėmimu, paprastai nesukelia didelių pokyčių realizuojant pagrindines žmogaus teises ir laisves. Tuo tarpu asmuo, kuris nuteisiamas laisvės atėmimo bausme, sulaukia tam tikrų teisių ir laisvių apribojimų, kuriuos sąlygoja tai, jog asmuo yra izoliuojamas nuo visuomenės.

2. Nuteistųjų teisės, laisvės bei pareigos skirstomos pagal bendrumo lygį į bendrąsias teises, laisves ir pareigas, kuriomis gali naudotis visi nuteistieji, ir į specialiąsias, kurios priklauso nuo teismo paskirtos bausmės rūšies. Visi nuteistieji turi teisę į medicinę bei teisinę pagalbą, teisę kreiptis į valstybes institucijas ir pareigūnus, teisę į informaciją bausmės vykdymo klausimais. Taip pat prie bendrųjų teisių dar priskiriamas ir dalyvavimas rinkimuose, visuotinėje apklausoje ar referendume. Lietuvos Respublikos įstatymai numato ir specialias teises, kuriomis gali naudotis nuteistieji, pvz., teisę pirkti įvairius reikmenis, teisę reikšti skundus, pareiškimus dėl jų teisių pažeidimo ir atstatymo, teisę į trumpalaikę išvyką už pataisos įstaigos ribų, teisę į pasimatymus, teisę sudaryti civilinius sandorius ir kt. Šios teisės savo apimtimi skiriasi priklausomai nuo to, kurioje pataisos įstaigoje ir kokioje grupėje nuteistasis atlieka su laisvės atėmimu susijusią bausmę: atvirose kolonijose nuteistųjų teisinė padėtis švelniausia, kalėjimuose – griežčiausia. Toje pačioje pataisos įstaigoje nuteistiesiems, laikomiems lengvojoje grupėje, taikomi mažiausi teisių apribojimai, tuo tarpu drausminėje grupėje kalintiems asmenims taikomi teisių suvaržymai yra didžiausi.

3. Visiems asmenims, atliekantiems bausmę Lietuvos Respublikoje, taikomi Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo įstatymai, išskyrus užsienio valstybių piliečius, su kuriomis Lietuva yra sudariusi atitinkamas tarptautines sutartis dėl užsieniečių, nuteistų laisvės atėmimo bausme, perdavimo bausmę atlikti į pilietybės valstybę. Tokiu atveju, nuteistiesiems užsieniečiams suteikiamos tam tikros papildomos teisės – teisė atlikti bausmę savo kilmės šalyje, teisė bendrauti su savo valstybės konsuline įstaiga ar konsuliniais pareigūnais laisvės atėmimo metu. Tačiau minėti asmenys negali pasinaudoti tokiais teisėmis, kurios siejamos su Lietuvos Respublikos pilietybės turėjimu.

4. Bausmių vykdymo kodekse yra įtvirtinti visi draudimai ir apribojimai, galintys suvaržyti nuteistojo elgesį. Visi nuteistieji privalo laikytis pataisos įstaigos nustatytą vidaus taisyklių bei vykdyti paskirtus kitus įpareigojimus ar draudimus. Bausmę atliekantiems asmenims draudžiama organizuoti ir dalyvauti neteisėto pobūdžio renginiuose, steigti ir dalyvauti politinėse partijose, įsigyti, gaminti, platinti ar vartoti alkoholinius gėrimus bei narkotines medžiagas, kurstyti kitus kalinamuosius ar nuteistuosius atsisakyti vykdyti pataisos įstaigų administracijos reikalavimus ir pan. Kitų, nenumatytų įstatymuose, suvaržymų būti negali.

5. Nuteistasis bausmės atlikimo metu gali įtakoti savo teisinę padėtį. Atsižvelgiant į asmens elgesį, ji gali gerėti arba būti dar labiau suvaržyta. Taip pat teisinės padėties apimtis pasikeičia ir, įstatymų numatytais atvejais, perkėlus nuteistąjį iš vienos pataisos įstaigos į kitą arba jį perkėlus toje pačioje įstaigoje iš vienos grupės į kitą

6. Visiškai valstybės išlaikomi pataisos įstaigose bausmes atliekantys kaliniai, atsižvelgiant į jų amžių, sveikatą ir kitus specialius poreikius, aprūpinami sveikomis ir saugiomis gyvenamosiomis patalpomis ir baldais, vienodu laiku tinkamai paruoštu ir pateiktu maistu, drabužiais, patalyne ir kitais būtinaisiais daiktais. Esant būtinybei jie taip turi teisę į materialinę ir piniginę pagalbą, kuri teikiama iš socialinės paramos nuteistiesiems fondo, sudaromo atskaičius tam tikrą sumos dalį iš pataisos įstaigoje dirbančiųjų nuteistųjų.

7. Konkrečiomis pataisos priemonėmis - laisvės atėmimo režimas, nuteistųjų įtraukimas į darbą, socialinė rehabilitacija, bendrasis lavinimas bei profesinis mokymas – siekiama bausmės atlikimo laikotarpiu izoliuotus nuo visuomenės kalinius pataisyti ir resocializuoti, kad jie, atlikę bausmę ir grįžę į visuomenę, gyventų gerbdami įstatymus ir kitų žmonių teises, dorais ir teisėtais būdais užsidirbtų pragyvenimui ir nebedarytų naujų nusikalstamų veikų.

8. Nuoseklus ir išsamus nuteistųjų teisinės padėties reglamentavimas užtikrina privalomo elgesio taisykles, taikomas ne tik patiems nuteistiesiems, bet ir bausmes vykdančių institucijų darbuotojams bei kitiems asmenims. Ar pataisos įstaigose tinkamai laikomasi tarptautinių aktų reikalavimų, tikrina viena iš Europos Tarybos žmogaus teisių apsaugos sistemos sudedamųjų dalių – Europos Komitetas prieš kankinimą ir kitokią žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, kurio nariai reguliariai inspektuoja įstaigų, kuriose laikomi nuteistieji, veiklą ir kalinių laikymo sąlygas įvairiose valstybėse ir teikia savo rekomendacijas šiais klausimais. Lietuvoje Komiteto siūsta delegacija lankėsi 3 kartus ir daugiausia pažeidimų nustatė policijos veikloje su nuteistaisiais arba suimtaisias.

Literatūros sąrašas

Norminė literatūra:

- 1) Lietuvos Respublikos Konstitucija (Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014);
- 2) Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (Valstybės žinios, 2002, Nr.73-3084);
- 3) Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Valstybės žinios, 2000, Nr.89-2741);
- 4) Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569);
- 5) Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ (Valstybės žinios, 2004, Nr.115-3236);
- 6) Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas (Valstybės žinios, 1999, Nr. 110-3207; 2003, Nr.114-5114);
- 7) Lietuvos Respublikos papildomo savanoriško pensijų kaupimo įstatymas (Valstybės žinios, 1999, Nr. 55-1765; 2003, Nr. 75-3473);
- 8) Lietuvos Respublikos peticijų įstatymas (Valstybės žinios, 1999, Nr. 66-2128 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais);
- 9) Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas (Valstybės žinios, 2002, Nr. 95-4087; 2008, Nr. 83-3293);
- 10) Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymas (Valstybės žinios, 1997, Nr. 98-2478; 2007, Nr. 43-1627);
- 11) Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas (Valstybės žinios, 1992, Nr.22-633 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais);
- 12) Lietuvos Respublikos suėmimo vykdymo įstatymas (Valstybės žinios, 1996, Nr. 12-313; 2008, Nr. 81-3172);
- 13) Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymas (Valstybės žinios, 1994, Nr.63-1231; 1998, Nr. 112-3099 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais);
- 14) Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas (Valstybės žinios, 1991, Nr. 23-593; 2003, Nr. 63-2853);
- 15) Lietuvos Respublikos teisės gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų įstatymas (Valstybės žinios, 2000, Nr. 10-236; 2005, Nr. 139-5008);
- 16) Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas (Valstybės žinios, 2000, Nr. 30-827; 2005, Nr. 18-572);
- 17) Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybės įmonių įstatymas (Valstybės žinios, 1994, Nr. 102-2049; 2004, Nr. 4-24);

- 18) Lietuvos Respublikos viešųjų pirkimų įstatymas (Valstybės žinios, 2006, Nr. 4-102);
- 19) Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl teisinės reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“ (Valstybės žinios, 1998, Nr. 61-1736);
- 20) Lietuvos Respublikos Seimo 1995 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. I-885 "Dėl 1983 metų Europos nuteistųjų asmenų perdavimo konvencijos ratifikavimo" (Valstybės žinios, 1995, Nr. 42-1022);
- 21) Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 22 d. nutarimas Nr. 600 "Dėl Nepilnamečių justicijos 2004 – 2008 metų programos patvirtinimo" (Valstybės žinios, 2004, Nr. 83-3008);
- 22) Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 24 d. nutarimu Nr. 513 patvirtinta paleidžiamų iš pataisos įstaigų arba areštinių asmenų kelionės išlaidų apmokėjimo, aprūpinimo maistu drabužiais ir avalyne, taip vienkartinės negražinamos pašalpos skyrimo tvarka ir sąlygos (Valstybės žinios, 2003, Nr. 40-1832);
- 23) Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. kovo 22 d. nutarimu Nr. 309 patvirtinti Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatai (Valstybės žinios, 2004, Nr. 44-1448);
- 24) Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 14 d. nutarimas Nr. 457 "Dėl socialinės paramos nuteistiesiems fondo sudarymo ir jo lėšų naudojimo tvarkos patvirtinimo ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo Nr. 1440 „Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalnimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, ir šių asmenų įdarbinimo“ pakeitimo (Valstybės žinios, 2003, Nr. 37-1617);
- 25) Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 10 d. nutarimas Nr. 1921 „Dėl darbo vietų steigimo pataisos įstaigose, valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų ir šių įmonių pastatų ir technologinių įrengimų renovacijos 2004-2006 metų programos“ (Valstybės žinios, 2002, Nr. 118-5303);
- 26) Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 228 „Dėl nuteistųjų laisvės atėmimu darbo apmokėjimo tvarkos patvirtinimo (Valstybės žinios, 2002 m. Nr. 17-675);
- 27) Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. vasario 8 d. nutarimas Nr. 206 „Dėl laisvės atėmimu nuteistųjų asmenų bendrojo lavinimo, profesinio ugdymo ir profesinio mokymo gamyboje organizavimo“ (Valstybės žinios, 1995, Nr. 14-333);

- 28) Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 28d. įsakymas Nr.V-246 „Dėl nuteistųjų invalidų, pensinio amžiaus ir ribotai pakaltinamų asmenų darbingumo įvertinimo tvarkos patvirtinimo“ (Valstybės žinios, 2003, Nr. 43-1984);
- 29) Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 1999 m. spalio 22 d. įsakymas Nr. 461 "Dėl Lietuvos higienos normos HN 76:1999 „Laisvės atėmimo ir kardomojo kalinimo įstaigos. Įrengimas, eksploatavimo tvarka, sveikatos priežiūra" tvirtinimo“ (Valstybės žinios, 1999, Nr. 90–2668);
- 30) Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ (Valstybės žinios, 2003 Nr. 76-3498 su vėlesniais pakeitimais ir papildymais);
- 31) Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2004 m. birželio 9 d. įsakymas Nr. 1R-139 „Dėl arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmes atliekančių nuteistųjų, suimtųjų ir vaikų (kūdikių), esančių pataisos namų vaikų (kūdikių) namuose, materialinio buitinio aprūpinimo normų patvirtinimo“ (Valstybės žinios, 2004, Nr. 93-3422);
- 32) Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2003 m. balandžio 23 d. įsakymas Nr.122 “Dėl įėjimo į pataisos įstaigas ir išėjimo iš jų taisyklių patvirtinimo” (Valstybės žinios, 2003, Nr. 41– 893; 2005, Nr. 85-3172);
- 33) Lietuvos Respublikos teisingumo ministro ir Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. balandžio 22 d. įsakymas Nr.117/V-233 „Dėl specializuotos būtiniosios medicininės pagalbos nuteistiesiems laisvės atėmimu arba areštu suteikimo valstybės arba savivaldybių asmens sveikatos priežiūros viešosiose įstaigose tvarkos patvirtinimo (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 39-1800);
- 34) Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2001 m. rugsėjo 7 d. įsakymas Nr.178 „Dėl kardomojo kalinimo vietų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo (Valstybės žinios, 2001, Nr. 78–2741);
- 35) Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2000 m. lapkričio 9 d. įsakymas Nr. 228 „Dėl kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos pavaldžių valstybės įmonių įstatų patvirtinimo“ (Valsybės žinios 2000, Nr. 99-3149; 2003, Nr. 37-1631, Nr. 58-2626, Nr. 121-5498);
- 36) Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2004 m. lapkričio 18 d. įsakymas Nr. I-177 „Dėl priemonių užtikrinant sulaikytų ir suimtų asmenų apsaugą nuo kankinimo, kitokio žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio arba baudimo“;
- 37) Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos direktoriaus 2004 m. birželio 2d. įsakymas Nr. 4/07-132 „Dėl tipinės naujai

- atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programos ir tipinės nuteistųjų integracijos į visuomenę programos patvirtinimo“ (Valstybės žinios, 2004, Nr.87-3192);
- 38) Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos direktoriaus 2004 m. kovo 29 d. įsakymas Nr. 4/07-79 „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos ir jam pavaldžių įstaigų pareigūnų etikos taisyklių patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2004, Nr. 149-5448);
- 39) Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos direktoriaus 2003 m. balandžio 18 d. įsakymas Nr.4/07-71 „Dėl nuteistųjų, kuriems įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu paskirta arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, paskyrimo į konkrečią pataisos įstaigą ar areštinę tvarkos patvirtinimo (Valstybės žinios, 2003, Nr. 39-1804 su vėlesniais pakeitimais);
- 40) 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501);
- 41) 1984 m. Jungtinių Tautų konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (Valstybės žinios, 1991, 27-732);
- 42) 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija iš dalies pakeista protokolu Nr.11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7 (Valstybės žinios, 2000 Nr. 96-3016);
- 43) 1948 m. Visuotinės žmogaus teisių deklaracija (Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497);
- 44) Europos Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą bei jos pirmasis ir antrasis protokolai (Valstybės žinios. 1998, Nr. 86 – 2393);
- 45) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija Nr. (75)25 „Dėl darbo kalėjimuose“;
- 46) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija Nr. (62)2 „Dėl kalinių rinkiminių, civilinių ir socialinių teisių – rekomendacija Nr. 195“;
- 47) Europos Tarybos Ministrų Komiteto 2006 m. sausio 11 d. rekomendacija Rec (2006)2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“;
- 48) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2003)22 valstybėms-narėms „Dėl lygtinio paleidimo (parolio)“;
- 49) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (89)12 valstybėms – narėms „Dėl bendrojo lavinimo kalėjimuose“;

- 50) Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (82)16 valstybėms – narėms „Dėl kalinių atostogų“.

Specialioji literatūra:

- 1) BLAŽEVIČIUS, J.; USIK, D.; ŠVEDAS, G. *Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras*. Vilnius, 2004;
- 2) BLAŽEVIČIUS, J.; DERMONTAS, J.; STALIORAITIS, P.; USIK, D. *Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė: vadovėlis*. Vilnius, 2004;
- 3) DRAKŠIENĖ, A.; DRAKŠAS, R. *Nepilnamečių baudžiamoji atsakomybė*. Vilnius, 2007;
- 4) PRAPIESTIS, J. (sud). *Namų advokatas*. Vilnius, 2002;
- 5) PAVILONIS, V.; PRAPIESTIS, J. *Kriminalinių bausmių vykdymo teisiniai pradai*. Vilnius, 1990;
- 6) SAKALAUSKAS, G. *Asmenų, kuriems apribota laisvė, teisės*. iš *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Vilnius, 2005;
- 7) STALIORAITIS, P. V. *Administracinė veikla pataisos įstaigose: vadovėlis*. Vilnius, 2006;
- 8) ŠVEDAS, G. *Bausmių vykdymo teisė*. Bendroji dalis. Vilnius, 2003;
- 9) ŠVEDAS, G. *Europos žmogaus teisių teismo sprendimai bylose prieš Lietuvos Respubliką bausmių vykdymo klausimais*. Vilnius, 2008;
- 10) ŠVEDAS, G. *Laivės atėmimo bausmė: Baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Vilnius, 2003;
- 11) ŠVEDAS, G. *Nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, teisės ir pareigos: mokomoji medžiaga*. Vilnius, 2007;
- 12) ŠVEDAS, G. *Nuteistųjų laisvės atėmimu perdavimas tolesniam bausmės atlikimui: tarptautinė teisinė pagalba baudžiamosiose bylose: mokymo priemonė*. Vilnius, 2007.

Praktinė medžiaga

- 1) Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtąjo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" (Valstybės žinios. 1995, Nr. 9-199);
- 2) Visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 21 to 30

April 2008. Strasbourg, 6 May 2008, <http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2008-05-06-eng.htm>;

- 3) Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from February 2004. Strasbourg, 23 February 2006, <http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2006-09-inf-eng.htm>;
- 4) Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 14 to 23 February 2000. Strasbourg, 18 October 2001, <http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2001-22-inf-eng.htm>.

Summary

When the court finds a person guilty of making a criminal deed and passes the condemnation, the legal position of this person changes - a convicted person gains a special status of the convict.

Legal position of a convicted person is comprehended as subjective rights, liberties and duties, which a convicted person has during the time devoted to fulfill his criminal penalty. On the basis of commonality level, these rights, liberties and duties are divided into common rights, liberties and duties, which are general to all convicted persons, and special ones, which depend on the sort of penalty, set by the court. All convicts have the right to medical and legal assistance, the right to apply to the State institutions and officers, the right to the information about prosecution of penalty, the right to participate in the elections. Special rights are: the right to buy things to meet their basic needs, the right to short term trip out of the correctional institution, the right to arrange civil transactions, etc.

All inmates must obey to inner rules of the correctional institution and perform other obligations, such as not to organize and not to participate in illegal arrangements, use alcoholic drinks and opiate materials and etc.

During the time of criminal penalty, convicted people are fully State preservable. Due to their special needs, they are supplied with healthy and safe residential accommodation and furniture, food, clothes, bedding and other mandatorily things. Also, they have the right to material and monetary given from the fund of social support to the convicts.

The regime of freedom deprivation, retraction into work, social rehabilitation, general and career education are the main correctional instruments which readapt the convicts to respect the law and the rights of other people, honestly work for their living and undo new crimes when they are back to society.

An inmate during the time of his penalty is able to influence his legal position. Considering the behaviour of a person, his legal position can become better or be more stranded.